

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĒTĀ OSTLANDES APGABALA* IKDIENAS DZĪVES KOMPARATĪVĀ HISTORIOGRĀFIJA

LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJA UN ATMIŅAS

Ikdienas dzīves tēma Otrā pasaules kara laikā Eiropā ir pētīta, sevišķi 20. gadsimta beigās, salīdzinoši daudz. Par iedzīvotāju ikdienas rūpēm ir iznākušas daudzas monogrāfijas,¹ dokumentālas filmas, kas tiecas atainot t.s. vienkāršā cilvēka ikdienas soli. Latvijas historiogrāfijā ikdienas dzīves tēmai nav pievērsta pietiekama uzmanība, neskatoties uz to, ka Otrā pasaules kara gados radikālas izmaiņas piedzīvoja ne vien cilvēku ikdienas dzīve, bet arī cilvēku domāšana. Šai tēmai salīdzinoši maza uzmanība ir pievērsta ne tikai Latvijā, bet arī Baltijas mērogā.

Latvijā joprojām galvenās Otrā pasaules kara izpētes tēmas ir policijas bataljonu un leģiona veidošanās, kā arī holokausts. Šāda situācija bija saprotama, atjaunojoties Latvijas valstij deviņdesmitajos gados un kļūstot pieejamiem arhīvu materiāliem, jo tās bija tēmas, kurās pret Latviju un latviešiem tika vērsti smagi pārmēti, no kuriem daudzi nebija pamatoti un daži bija nepatiesi. Mūsu mērķis nav iztīrīt šo situāciju. Laikam ritot, situācija ir mainījusies, un mūsdienās lielākās diskusijas notiek jau nevis par minēto tēmu galvenajiem faktiem, bet par to interpretāciju un to vai citu skaitļu precizitāti.

Tādēļ uzskatām, ka nepelnīti aizmirsta ir ikdienas dzīves atspoguļošana Latvijā. Šajā virzienā gan ir izdarīti atsevišķi mēģinājumi skaidrot kādu no ikdienas dzīves problēmām, ar kurām saskārās lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju Otrā pasaules kara laikā, tomēr tiem vairāk ir sporādisks raksturs.

Pētot ikdienas dzīves problēmas Latvijā Otrā pasaules kara laikā, jāsaprot ar daudzām grūtībām. Vispirms ir jādefinē, ko mēs dēvējam par ikdienas dzīvi un kā to saprata Latvijas iedzīvotāji kara gados. Šī raksta autori to saprot kā sadzīviska rakstura ikdienas soli, kas skāra

* Izņemot Baltkrieviju.

plašus iedzīvotāju slāņus. Tā ir Latvijas iedzīvotāju sadzīve – saimniecība un kultūras dzīve. Pie ikdienas dzīves ir pieskaitāmas iedzīvotāju pārvietošanās iespējas, iespējas saņemt medicīnisku, juridisku vai cita veida nepieciešamu palīdzību, iedzīvotāju noskaņojuma izmaiņas, ko ietekmēja ziņu pieejamība vai to neesamība, kas raisīja baumas, utt. Lai veiksmīgi pētītu šo tēmu, nepieciešams arī iespējami plašs avotu un literatūras klāsts.

Pirmā šī pētījuma daļa ir Baltijas valstu historiogrāfijas apzināšana un salīdzināšana, lai varētu konstatēt, kas ir pētīts ne tikai Latvijā, bet arī kaimiņos (Igaunijā un Lietuvā), kur situācija Otrā pasaules kara gados ir salīdzināma ar Latvijas ģenerālapgabala ikdienas dzīvi. Baltkrievijas ģenerālapgabalu, kas arī bija iekļauts Ostlandē, šī raksta autori neskatīs, jo tur bija vērojamas būtiskas atšķirības ikdienas dzīves norisēs. Tā, piemēram, baltkrievi nacionālsociālistu rases skalā tika vērtēti zemāk nekā Baltijas iedzīvotāji. Tas būtībā noteica nacistu nevēlēšanos piekāpties jebkuros pārvaldes jautājumos vietējiem iedzīvotājiem pat simboliski, kā tas bija pārējos trijos ģenerālapgabalos, kur attiecības ar civiliedzīvotājiem vācieši vismaz ārēji centās uzturēt labas. Bez tam Baltkrievijā visu kara laiku bija pastiprināta partizānu kustība, kas izšķiroši ietekmēja ikdienas dzīves norises aiz frontes līnijas, jo tā savukārt bija viens no iemesliem pastiprinātai nacistu nežēlībai pret civiliedzīvotājiem. Ieskatu var gūt vēsturnieka Bernharda Čiari pētījumā “Ikdiena aiz frontes”,² kā arī citos darbos.³

Latvijas ģenerālapgabala ikdienas dzīves atsevišķus aspektus mēs varam atrast dažos publicētos rakstos par Latviju Otrā pasaules kara laikā, tomēr šīs ziņas parasti ir sporādiskas un vairāk aplūko kādu atsevišķu problēmu. Tajos neatspoguļojas kādas nozares vai atsevišķas iedzīvotāju grupas problēmas kopumā.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā izveidojās padomju režīms, kas vēsturniekiem izvirzīja uzdevumu parādīt nacistiskās Vācijas noziedzīgo politiku Latvijā. Tādēļ galvenokārt tika aplūkoti tādi jautājumi kā leģions, policijas bataljoni, koncentrācijas nometnes utt. Turklāt pārspilējumi, “šķiru pozīcija” un nepamatoti apgalvojumi bija parastas parādības šajos “pētījumos”. Viens no aspektiem, kas piesaistīja padomju pētnieku uzmanību, bija nacistu saimnieciskā politika, kuru pētot tika pieminēta arī nacistu funkcionāru nežēlīgā attieksme pret iedzīvotājiem. Tādējādi mazliet skarta tika arī viena no iedzīvotāju ikdienas dzīves jomām Otrā pasaules kara gados.

Jau kara gados sākās padomju oficiālās historiogrāfijas nostājas veidošanās par nacistiskās Vācijas okupācijas režīmu. Tā 1943. gadā iznāca J. Kalnbērziņa brošūra⁴ par latviešu tautas cīņu pret vācu okupantiem. Šeit pirmo reizi dota ievirze, kā vēlāk tiks pētīts vācu okupācijas laiks. Iedzīvotāju problēmām šeit pievērsta ļoti maza uzmanība. Pēc kara – 1946. gadā iznāca divas brošūras – J. Kļaviņa darbs⁵

un "Apsūdzības raksts par vācu fašistisko iebrucēju ļaundarībām".⁶ Tās abas ir pēc apjoma nelielas un turpināja veidot padomju historiogrāfijas pozīcijas. Raksturīga ir sniegto faktu materiāla ierobežotība uz plašā propagandas fona. Par ikdienas dzīvi no šiem darbiem var spriest pastarpināti, jo tiek aplūkotas atsevišķas saimniecības nozares, sevišķi J. Kļaviņa darbā. Tomēr pret sniegtajiem "faktiem" ir jāattiecas skeptiski, jo tie bija domāti galvenokārt propagandas nolūkiem. Šeit vienlaikus gan arī parādās pirmās vācu avīzēs balstītās norādes, piemēram, par sodu veidiem, kā arī tiek citēti daži vācu dokumenti, kas pētniekiem ir pieejami mūsdienās, piemēram, par vācu ierēdņa V. Balka vēlmi ieviest dzelzceļa strādniekiem miesas sodu.⁷

Piecdesmitajos gados padomju pētnieku uzmanības centrā ir Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes ierēdņu, kā arī "buržuāzistisko nacionālistu" nodevības pret tautu uzsvēršana. Tāds darbs ir, piemēram, 1954. gadā publicētais A. Drīzuļa un R. Tīzenberga⁸ pētījums. Informācija par iedzīvotāju ikdienu ir skopa, un mēs varam par to spriest tikai sakarībās, kā, piemēram, no sodu veidu aprakstiem un sadzīves apstākļiem vācu koncentrācijas nometnēs.

1956. gadā tika publicēta "Latvijas PSR vēsture",⁹ kas vēlāk piedzivoja vairākus izdevumus un papildinājumus. Jau pēc trijiem gadiem iznāca "Latvijas PSR vēsture" trīs sējumos. Otrajam pasaules karam veltīts trešais sējums,¹⁰ kurā nav jaušams būtisks progress ikdienas dzīves atspoguļošanā.

Tomēr jau sešdesmitajos gados situācija padomju historiogrāfijā mainās. Atkušņa periodā bija sagatavoti jauni pētījumi, kas tagad tika publicēti. Virknē darbu arvien precīzāk tika atspoguļota vācu saimnieciskā darbība, bieži attēlojot arī atsevišķas ikdienas dzīves nianšes. Viens no tādiem darbiem ir J. Silabrieža un B. Arklāna pētījums,¹¹ kur starp padomju propagandas rindām var izlasīt par kara laika ikdienas dzīves negatīvajām parādībām, piemēram, denuncēšanu, kas aptvērusi plašus sabiedrības slāņus. Kopumā gan joprojām iedzīvotāju dzīvi atainojošu fakti ir maz. Pēc trijiem gadiem iznākušais B. Arklāna, J. Dzirkļa un J. Silabrieža darbs¹² faktiski atkārtoti jau paustās atziņas.

Situācija uzlabojas sešdesmito gadu vidū. Tā 1964. gadā iznāk rakstu krājums "Kara dienās",¹³ kurā publicēts E. Blūmfelda raksts par vāciešu ekonomisko politiku, un A. Smirnova raksts par Latvijas dzelzceļa strādniekiem Otrā pasaules kara gados, kas ieskicē iedzīvotāju iespējas izmantot sabiedriskā transporta pakalpojumus, kā arī dzelzceļa strādnieku darba īpatnības. Abi raksti izceļas ar to, ka ir pamatoti arhīvu materiālos un tāpēc diezgan precīzi ataino iedzīvotāju ekonomiskā stāvokļa kopējās aprises.

1966. gadā iznāca padomju autoru kopējs darbs "Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā",¹⁴ kurā nodaļu par saimniecību sagatavojis E. Blūmfelds, kurš turpināja vācu ekonomiskās politikas padziļinātu

izpēti un jau 1967. gadā aizstāvēja par to doktora disertāciju,¹⁵ kas diemžēl nav publicēta, bet ir pieejama Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.

E. Blūmfelda devumu vācu ekonomiskās politikas izpētē, kā arī 1966. gadā krievu valodā iznākušās grāmatas “Cīņa par padomju Baltiju Lielajā Tēvijas karā”¹⁶ attiecīgās nodaļas noteikti, protams, ar zināmu skepsi, var izmantot, pētot ikdienas dzīves aspektus Otrā pasaules kara laikā Latvijā. Padomju varai nebija būtisku iebildumu, lai samērā objektīvi tiktu atainota vācu saimniecības sistēma. Tādēļ šajos pētījumos pirmo rezi publicēts diezgan bagātīgs, avotos pamatots faktu materiāls par ekonomiku.

Nodaļās par vācu ekonomisko politiku publicēti līdz tam plašākai publikai nezināmi fakti par vācu ekonomiku, kas skāra arī Latvijas iedzīvotājus. Tā, piemēram, labi parādītas cēloņsakarības starp nepieciešamo pārtikas daudzumu uz kartītēm un veselības stāvokļa pasliktināšanos, ko ietekmēja arī ziepju un citu higiēnas preču produkcijas krišanās. E. Blūmfelds norāda, ka melnajā tirgū iegūt preces iedzīvotāji varēja tikai par nesamērīgi augstām cenām,¹⁷ kas īpaši pilsētas iedzīvotājus novedis pusbada stāvoklī, jo algas bijušas ārkārtīgi mazas.

Atsevišķu faktu pieminēšana izraisa interesi, jo būtībā E. Blūmfelds nonāk nosacītās pretrunās. Tā tiek netieši pārņemts, ka vācieši ir veikuši “tikai” nelielo uzņēmumu reprivatizāciju. Vienlaikus tiek “piemirsts”, ka nacionalizācijas bija veikušas padomju iestādes. Iznāk – padomju vēsturnieks norāda, ka vācieši nepilnīgi atcēlušī padomju ieviestās reformas. Savukārt pareizi norādīts, ka 1943. gada 18. februāra reprivatizācija nekādas būtiskas pārmaiņas iedzīvotāju situācijā nav radījusi, tuvāk gan situāciju neskaidrojot.

Padomju autoru darbos norādīts, ka vācieši par veikto darbu piešķīra pārtikas kuponus, kuriem veikalos bieži nebija produktu seguma. Līdzīgi arī citas preces nav bijušas pieejamas. Labi parādīta situācija, kad Latvijā cenas tika noteiktas 60% apmērā no Vācijas cenām, kas faktiski nozīmēja Latvijas saimniecības izlaupīšanu vācu kara mašīnērijas interesēs. Atainota ir strādnieku grūtā situācija, kad viņiem bija noteikta 12 stundu darbadiena. Nav pateikts, ka darba apstākļi ne visur bija vienādi, kas arī ir būtiski.

Latvijas PSR vēsturnieki norādīja uz algu un cenu nesamērīgumu, kas faktiski nostādīja strādniekus ļoti grūtā situācijā, jo, lai izdzīvotu, bija nepieciešams iesaistīties t.s. melnajā tirgū. Tāpat produktu normas noteiktas bada robežās. Arī dažas citas sadzīves ekonomiskās problēmas, kā iespējas iegādāties apģērbu un apavus utt., ir atainotas samērā precīzi. Tomēr lielākoties dominē vispārinājumi un, piemēram, nav ņemts vērā sabiedrības iedalījums, jo visi sabiedrības slāņi nepiedzīvoja vienādu trūkumu, kā arī situācija bija atkarīga no iedzīvotāju iespējām citos veidos iegūt pārtiku un nepieciešamās preces, tāpēc iespējas gūt daudz precīzākas atziņas ir lielas.

Atsevišķi padomju autoru pētījumi skar arī kultūras dzīves norises un ar baznīcas attīstību saistītos jautājumus. Piemēram, darbā “Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā” parādīta situācija, kad nacistu režīmam nevēlamos skolotājus, pasniedzējus atbrīvoja no darba, turklāt daļu skolu telpu pārņēma vērmahts savām vajadzībām. Mācību iestādēs pakāpeniski tika ieviestas jaunas, vāciešiem pieņemamas mācību grāmatas, kas saturēja nacionālsociālistisko propagandu.¹⁸ Padomju autori vispārinoši norāda, ka muzejus, teātrus un kino nacisti izmantoja propagandas nolūkos, bet mākslai tika uzlikti ierobežojumi. Viņi norāda, ka mākslas dzīve bija pamirusi, bet kara beigās kultūras vērtības izlauptas. Lai izvairītos no represijām, pamatā tika iestudēti klasikas darbi, bet kopumā mākslas dzīve palikusi pelēcīga. Runājot par baznīcu, tika norādīts, ka mācītāji pilnībā iestājušies par nacistiem. Arī baznīcas nacisti izmantojuši kā ruporu savai propagandai. Padomju vēsturnieku sevišķu naidu izpelnījušies luterāņu mācītāji ar arhibīskapu T. Grinbergu priekšgalā. Neadekvāts ir arī paziņojums, ka visi mācītāji draudzes vidū meklējuši ziņotājus.¹⁹ Netiek pat mēģināts visai šīs parādības skaidrot.

Jāpiemin arī 1965. gadā Latvijā iznākušais dokumentu krājums “Mēs apsūdzam”.²⁰ Šim krājumam ir plašs ievads, un tajā ir publicēti dokumenti, no kuriem daži ataino Vācijas saimniecisko politiku un ekonomiskos ietvarus, kuros bija spiesti dzīvot vietējie iedzīvotāji. Tomēr tam ir vairāki būtiski trūkumi. Galvenais ir tas, ka izlases kārtā publicēti tikai to dokumentu izvilkumi, kas, pēc sastādītāju domām, vislabāk atspoguļoja vācu okupantu un latviešu “buržuāzisko nacionālistu” noziegumus. Visu faktu publicēšana režīmam nebija izdevīga.

Turpmākajos gados būtiska progresa nacistu saimniecības politikas un līdz ar to ikdienas dzīves izpētē padomju historiogrāfijā nebija. Atsevišķi saimniecības aspekti gan tika pētīti, tomēr tie bija specifiski – un ikdienas dzīves atspoguļojums tajos ir visnotaļ minimāls. Kā piemēru var minēt Vācijas Demokrātiskās Republikas vēsturnieces R. Čollekas (*Czollek*) monogrāfiju “Fašisms un okupācija”.²¹ Tajā lielākā uzmanība pievērsta vācu monopoliem, kas gan palīdz labāk izprast nacistiskās Vācijas ekonomikas kopējo funkcionēšanu, bet neiedziļinās problēmās, kas skāra vairuma cilvēku ikdienas soli. Atsevišķi fakti gan palīdz labāk izprast dažu iedzīvotāju grupu situāciju, piemēram, to, ka piefrontes apgabalos iedzīvotājiem vajadzēja veikt klausu darbus faktiski bez atalgojuma, saņemot tikai niecīgu dienas naudu. Mazliet skatīta ir arī slimību izplatība, kuru cēlonis bieži bijusi katastrofālā situācija koncentrācijas nometnēs, kā arī tas, ka sabiedriskās pirtis kara laikā bija slēgtas, jo tām trūka apkures u.c. materiālu.²²

Apkopojot padomju historiogrāfijas nostāju, jāsecina, ka sešdesmitajos gados sabiedrībai zināmi tika darīti diezgan daudzi fakti par vāciešu saimniecisko darbību, kas atspoguļoja arī ikdienas dzīvi, tomēr

kopumā daudzas jomas gandrīz pilnībā netika pētītas, kā, piemēram, kultūras dzīve, aprobežojoties vienīgi ar padomju klišeju reprodukciju, norādot, ka pamatā teātru, operu darbība bija ierobežota, tika cenzēta un balstījās uz klasiskām vērtībām vai arī atkārtoja nacistiskās Vācijas repertuāru. Padomju vēsturnieki aprobežojās ar konstatējumu, ka cilvēki dzīvojuši pastāvīgās bailēs no represijām. Pētījumi, kas tapuši septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados, neievieš zinātniskajā aprītē šai tēmai svarīgus, jaunus faktus. Kā piemēru var minēt “Latvijas PSR vēsturi”,²³ kas iznāca 1986. gadā.

Nākamā historiogrāfijas grupa ir Rietumos publicētie pētījumi, bez kuriem ikdienas dzīves problemātikas pētīšana Latvijā Otrā pasaules kara gados vispār nav iespējama. Tā, piemēram, Arnolds Aizsilnieks darbā “Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945”,²⁴ aplūkojot ekonomiskās problēmas, spilgti ieskicē arī iedzīvotāju ikdienas rūpes. Viņš atzīmē, ka ar saimniecisko lietu kārtošānu okupētajos apgabalos nodarbojās vairākas valdības iestādes un katrai no tām bija “savādāka pieeja un savādāki mērķi”.²⁵ Līdz ar to iedzīvotāji bieži bijuši spiesti pielāgoties situācijai, kas pastāvīgi mainījusies. Piemēram, iedzīvotāji nevarēja rēķināties ar iepriekš zināmu nodevu apjomu, jo to lielumu nacisti varēja noteikt pēc ikreizējās vajadzības. Līdzīga situācija bija daudzās jomās. Dažādu produktu iegūšana legālā ceļā nebija iespējama.

Vācu valodā iznāca vairāki darbi, kas jebkuram nopietnam Otrā pasaules kara pētniekam ir jāpazīst, – A. Dallina monogrāfija “Vācu kundzība Krievijā 1941–1945”,²⁶ G. Reitlingera “Māja, būvēta uz smiltīm”²⁷ un somu vēsturnieka Sepo Milliniemi “Jaunā kārtība Baltijas valstīs 1941–1944”.²⁸ Tajos, sevišķi pēdējā darbā, balstoties uz arhīvu materiāliem, ir pētīti nacistiskās Vācijas politikas dažādi aspekti austrumos okupētajās teritorijās. Liela uzmanība pievērsta arī saimnieciskajiem jautājumiem, kas vistiešāk skāra iedzīvotājus. Tomēr ikdienas dzīve kopumā palikusi neizgaismota, jo ir skartas tikai vispārējās politikas vadlīnijas.

Mazliet citāda situācija ir Hansa Dītriha Handraka (*Handrack*) pētījumā “Ostlandes reihskomisariāts”.²⁹ Viņš pētījis nacistu okupācijas politiku kultūras jomā, salīdzinot arhīvu materiālu informāciju ar okupācijas iestāžu darbinieku atmiņām. Tā kā darbs jau bijis pabeigts 1975. gadā, tad vēlāki citu autoru darbi tajā ietverti tikai daļēji. Pamatā pētījums ir iedalīts divās lielās daļās. Pirmajā apskatīta nacistu politika Baltijā, bet otrajā aplūkota vācu pārvaldes kultūras politika Ostlandes reihskomisariātā. Šajā daļā H. D. Handraks vairāk apskata situāciju baznīcu, augstskolu un skolu politikā, kā arī citus kultūras segmentus. Viņš uzsver, ka tikai kultūras sektorā bija vērojamas atšķirības attieksmē pret vietējiem iedzīvotājiem. Galu galā tieši kultūras joma bija svarīgs moments vietējo iedzīvotāju attieksmes veidošanā pret okupācijas varu.

1956. gadā Londonā tika izdots darbs,³⁰ kas sarakstīts gadījumam, “lai pienācīgā laikā mūsu rīcībā būtu materiāli un dati par nodarīto zaudējumu apjomiem”. Darbu interesantu padara fakts, ka to sarakstījuši vairāki ekonomisti. Tanī atrodamā informācija par pārtikas racionēšanas pamatprincipiem un galveno produktu devām, kā arī prēmiju zīmēm, kas kalpoja naudas vietā, un citiem faktiem.

Būtisks aspekts ir arī tautas noskaņojuma izziņošana Otrā pasaules kara laikā. Vispārēji šai tēmai ir pieskārušies vairāki pētnieki, piemēram, Jēkabs Ozols,³¹ kurš norāda, ka iedzīvotāji bijuši satraukti par pirmajiem nacistu veiktajiem soļiem pārvaldē un ebreju iznīcināšanā, tādēļ daļa iedzīvotāju uzsākusi pretošanos, kas gan ātri apspiesta. Neskaidrība par Latvijas nākotni, posteņu “mednieku” savstarpējā konkurence situāciju tikai pasliktinājusi. J. Ozols norāda, ka iedzīvotāju noskaņojumu ietekmējuši vairāki faktori, kā reprivatizācijas aizkavēšanās, darbā Vācijā novietoto tautiešu vēstules utt. Atšķirības noskaņojumā galvenokārt bijušas starp pilsētu un laukiem, kur iedzīvotājiem bijušas citas rūpes un kur pārtikas trūkums neskāra tik smagi.

Bagātīga informācija par ikdienas dzīvi ir atrodamā daudzās publicētās laikabiedru atmiņās. Tikai nedaudzas atmiņas balstās dienasgrāmatās vai pierakstos, tādēļ pret tām jāattiecas kritiski. Tomēr atmiņas ir nepieciešamas tā laika pilnīgākai izpratnei. Jāatceras, ka katrs atmiņu autors uzsver tikai tās problēmas, kas viņam likušas svarīgas un pieminēšanas vērtas, bet tai pašā laikā citiem tādas varēja arī nepastāvēt, tāpēc pēc iespējas pilnīgākai ainai nepieciešams iespējami plašs atmiņu un citas literatūras klāsts.

Par ikdienas dzīvi Otrā pasaules kara laikā daudz un vērtīga materiāla varam atrast publicētajās atmiņās, kas dažkārt ir arī faktoloģiski bagātas. Atmiņas tradicionāli gan pieskaita pie avotiem, tomēr tēmas specifika neļauj tās neievērot. Tās sniedz informāciju, kas, parādot notikumu norisi no attiecīgā viedokļa, noteikti bagātina izpratni par notikušo. Šīs atmiņas var iedalīt divās nosacītās grupās: līdz Latvijas neatkarības atgūšanai un pēc tam publicētās. Atmiņām ir raksturīgs, ka tās ir dziļi subjektīvas un bieži vienpusējas, tomēr šim pētījumam tās ir nepieciešamas, jo palīdz labāk izprast tā laika cilvēku domāšanu un attieksmi pret vienu vai otru notikumu. Visvērtīgākās ir atmiņas, kas balstās dienasgrāmatās vai pierakstos, kas veikti īsi pēc notikuma.

Atmiņu klāsts ir ļoti bagātīgs, un šeit varētu pieminēt tikai atsevišķas atmiņas, kas dotu ieskatu vienā vai otrā jomā. Pie pirmās grupas var pieskaitīt Žaņa Unāma, Alfrēda Valdmaņa u.c. ierēdņu atmiņas, kas bieži attēlo tikai kādas sabiedriskas iestādes vai organizācijas darbību, tomēr arī tajās varam atrast informāciju par ikdienas dzīves vienu vai otru aspektu. No šī grupas visvērtīgākās ir Ž. Unāma

atmiņas, kas iznākušas vairākos sējumos, to vidū visvērtīgākie ir “Zem Barbadosas šķēpa”³² un “Karogs vējā”.³³ Ž. Unāms norāda uz sarežģītiem apstākļiem un darbinieku pretrunām, pēc nacistiskās Vācijas okupācijas atjaunojot un vadot iestāžu darbu. Parādītas ierēdņa dzīves pretrunas, kad personiskā nostāja bieži nesakrīta ar nacistu uzliktiem pienākumiem. Līdzīga rakstura darbs ir 1998. gadā iznākušās A. Valdmaņa (ar pseidonīmu Boriss Zemgals) atmiņas “Dienas baltās nebaltais”,³⁴ kas gan sarakstītas daudz agrāk. Viņš bija viens no aktīvākajiem un apstrīdētākajiem Zemes pašpārvaldes ģenerāldirektoriem. Atmiņās viņš pārāk izceļ savu lomu Zemes pašpārvaldes darbībā.

Citāds skatījums ir vācu ierēdņiem. Te var minēt Hugo Vitroka (*Wittrock*), Harija Marnica (*Marnitz*) un Pētera Kleista (*Kleist*) atmiņas. Arī šīs atmiņas galvenokārt skar okupācijas pārvaldi, tomēr tajās biežāk atspoguļotas ikdienas dzīves problēmas. Tā, piemēram, Baltijas vācietis H. Vitroks atmiņās “Komisāriskais Rīgas virsbirģermeistars”³⁵ aplūko Rīgas pārvaldi, bet arī tās sadzīvi. No dokumentārā viedokļa tās ir interesantas atmiņas, jo to izdevējs beigās ir pievienojis trīspadsmit dokumentus, kas parāda H. Vitroka nostāju Latvijas ģenerālapgabala un sevišķi Rīgas pārvaldes jautājumos. Savus uzskatus viņš formulēja kādā vēstulē A. Rozenbergam, kur rakstīts, ka Rīgai nepieciešams kļūt par vācu priekšposteni zemes pārvācošanai. Šos mērķus viņš arī mēģināja ieviest dzīvē.

Savukārt ģenerālkomisariāta Rīgā Veselības un tautas kopšanas nodaļas vadītāja H. Marnica atmiņas “Kāvi pār Daugavu”³⁶ pirmoreiz tika publicētas latviešu valodā 1958. gadā Zviedrijā. 1991. gadā tās tika tulkotas vācu valodā,³⁷ jo līdz 1990. gadam Rietumos bija salīdzinoši maz publikāciju par nacistu okupācijas laiku Baltijā. Viņš bija vācbaltiešu ārsts, kas aprakstīja savus piedzīvojumus nacistu okupācijas režīma laikā Latvijā no 1941. līdz 1943. gadam. H. Marnica atmiņas ļauj dziļāk ieskatīties nacistu okupācijas politikas aizkulisēs, kā arī ikdienas dzīvē. Sevišķi interesantas ir epizodes par ārstu darba īpatnībām. No ikdienas dzīves pētīšanas viedokļa vērtīgas ir arī nacistu funkcionāra Pētera Kleista atmiņas par darbību Otrajā pasaules karā “Starp Hitleru un Staļinu 1941–1945. Pieraksti”,³⁸ jo tajās dota arī zināma notikumu analīze. Bez tam viņš parāda nacistu rīkojumu sīkumainību, kā rezultātā pilnīgi visas dzīves jomas tika kontrolētas.

Interesantas un faktiem par ikdienas dzīvi bagātas ir Valmieras pilsētas slimnīcas galvenā ārsta Alfrēda Alksņa³⁹ atmiņas. Vispirms viņš piemin faktu, ka kara pirmajās dienās iedzīvotāji vēlējušies pēc iespējas ātrāk izdot krievu rubļus, baidoties, ka tie zaudēs vērtību. Turklāt daļa iedzīvotāju, izmantojot kārtības sargu trūkumu, sāka arī laupīt veikalus. A. Alksnis norāda, ka ienākušie vācu civilpārvaldes ierēdņi atklāti ņēmuši kukuļus,⁴⁰ tādēļ bieži risināmos jautājumus vajadzējis mācēt “sarunāt”. Dzīvi sarežģītāku padarija iedzīvotāju starpā

valdījušās saspīlētās attiecības. Kā ārsts viņš norāda, ka satiksme uz ceļiem bijusi dzīva un bieži nelaiemes gadījumos cietuši bērni. Tiek parādītas arī melnā tirgus īpatnības, kad par norēķināšanās “valūtu” kļuva tabaka un spirts, no kuriem pēdējais ārstiem bijis vairāk pieejams nekā citiem.

Līdzīgi interesantu sadzīvīsku faktu bagātas ir Ernesta Ozola⁴¹ atmiņas par Māilupes pagastu. Tā, piemēram, viņš norāda, ka iedzīvotāji, kuriem bija saglabāties kāds spēkrats, kā motocikls vai tamlīdzīgi, varēja no vācu karavīriem pret pārtiku iemainīt benzīnu. Svarīga ir atzīme, ka partizāni jau 1943. gada vasarā uzdrošinājušies uzbrukt ciematiem pārtikas laupīšanas nolūkos arī dienas laikā, kas nozīmēja, ka cilvēki dzīvoja pastāvīgās bailēs. Savukārt 1944. gada vasarā iedzīvotāji lielākoties domājuši par glābšanos no padomju varas, nevis par lauku darbiem. Aprakstītas ir bēgļu gaitas, kas bija saistītas ar dažādām grūtībām. Būtiskas ir norādes, ka bēgļi vienmēr ņēma sev līdzī pārtiku pietiekamā daudzumā pirmajām nedēļām. Tas nozīmē, ka lauku iedzīvotāji pārtikas trūkumu neizjuta tik asi. Atmiņās arī konstatēts, ka vismaz Māilupes pagastā līdz pat frontes tiešajam tuvumam darbojušās telefona centrāles, kas iedzīvotājiem ļāva precīzāk apjaust situāciju.

Savukārt Kārlis Siliņš⁴² atmiņās vairāk aplūko periodu no 1944. gada vasaras, kad viņa ģimene devās bēgļu gaitās. Tas ir spēcīgs bēgļu gaitu atspoguļojums, jo bēgļi bieži kavējās pie radniekiem un svešiem cilvēkiem, tiem atlīdzinot ar savu darbu saimniecībā. Turklāt šajās atmiņās parādās arī baumu ietekme uz iedzīvotājiem, kad oficiālā informācija bija skopa.

Kurzemnieks Kristaps Grāmatnieks⁴³ atmiņās parāda izdevniecību darbību un to aizkulises, kā arī norāda uz pārtikas sagādāšanas grūtībām. Nozīmīgs ir, piemēram, K. Grāmatnieka sniegtā kāda kultūras pasākuma Liepājā apraksts, kur 1943. gadā plivojuši vairāki desmiti Latvijas karogu un tikai viens vācu.

Par notikumiem Latgalē atmiņas ir sarakstījis Ontōns Dzeņš.⁴⁴ Viņš atzīmē, ka kara sākumā Latgalē iedzīvotāji daudz baumojuši, kā arī denunciāciju veidā kārtojuši savstarpējās attiecības. Ārkārtīgi svarīgas ir norādes par to, ka iedzīvotājiem ir bijusi stipri apgrūtināta dažādu pakalpojumu pieejamība, piemēram, juridiskā palīdzība. Latgalē plaši izplatīta bijusi arī alkohola lietošana, turklāt bieži tas ticis gatavots mājas apstākļos. Atmiņās pieminēta partizānu darbība, kas no 1944. gada kļuvusi ļoti spēcīga. Tā kā Latgales iedzīvotājus pirmos skāra bēgļu gaitas, tad tām veltīta liela atmiņu daļa, kurā sīki aprakstītas visas tās problēmas, ar kurām bēgļiem nācās saskarties.

Haralds Biezais⁴⁵ atmiņās labi attēlo situāciju īsi pēc krievu kara spēka padzīšanas, kad vietējie iedzīvotāji bija ieinteresēti pēc iespējas ātrāk sakārtot saimniecisko dzīvi, sevišķi tur, kur bija karadarbības

postījumi. Šeit atrodami atsevišķi spilgti fragmenti par kultūras dzīvi un tās norisēm. Vēl jāpiemin Lūsijas Adisones⁴⁶ atmiņas. Tajās viņa parāda situāciju no Latvijā dzīvojošas pavecākas angļu sievietes viedokļa. Izmantojot savus sabiedriskos sakarus, L. Adisone uzsver, ka viņa dzīvojusi samērā labi. Tomēr sevišķi tiek uzsvērtas pārtikas problēmas, kuras varēja apmierinoši atrisināt, tikai izmantojot melno tirgu, kur tika pārdots viss, kas pašiem nebija vajadzīgs. Attēlota situācija, kad iedzīvotāji bieži nevarēja saņemt ārsta palīdzību, kad tā bija nepieciešama. Slimo bijis daudz, jo kurināmā trūkuma dēļ iekšelpas bija vēsas. Līdzīgi kā daudzās latviešu atmiņās, arī L. Adisone labvēlīgi raksta par vērmahta karavīriem, kas izturējušie pieklājīgi. Kara pēdējā gadā situācija pasliktinājusies, jo nebija vairs gaismas, trūcis sveču, turklāt vācieši laupījuši visu, ko vien varējuši aizvest.

Jelgavas skolas direktors Vodemārs Zelmenis⁴⁷ atmiņās pieskaras tādām problēmām kā skolu dzīve un mācību darba organizēšana, kas bija apgrūtināta, jo vācu karaspēks ienākot bija aizņēmis skolas telpas. Skolā vismaz kara pirmajos divos gados darbojies kopgalds, kas ļāva vairāk pievērsties tiešajiem pienākumiem. Pārtikas trūkumu ikdienā risināja ar došanos pie radniekiem uz laukiem nedēļas nogalē.

Žanis Rihards Miķelšteins⁴⁸ aprakstījis savas skolas gaitas Pastendē. Viņš atzīmē vācu valodas mācīšanu krievu valodas vietā, kā arī 1941./42. gada bargo ziemu, kuras rezultātā izsaluši augļu kociņi. Ž. R. Miķelšteins apraksta aktīvo kultūras dzīvi Pastendē, kā arī apavu un apģērbu trūkumu. Kara gados trūcis petrolejas, tāpēc iedzīvotāji izlīdzējušies, kā nu kurš pratis. Šeit sniegtas ziņas par piena nodošanu–savākšanu, kā arī iedzīvotāju pašizpalīdzēšanos ziepju ieguvē, tās vārot. Visumā šīs atmiņas ir bagātas ar atsevišķu epizožu tuvāku izgaismošanu.

Atsevišķi ikdienas dzīves aspekti skarti Jāņa Kronlina⁴⁹ grāmatā par skolu dzīvi vācu okupācijas laikā. Viņš lieliski parāda izmaiņas skolu dzīvē, kad viss tika pakārtots nacistiskās Vācijas propagandas vajadzībām. Attēlotas ir grūtības, ar kurām ikdienā nācās saskarties skolotājiem.

Sākoties Padomju Savienības sabrukumam deviņdesmitajos gados, iezīmējās jaunas tendences vēsturiskajos pētījumos. Ideoloģisko žņaugu atslābšana bija iemesls tam, ka tika sagatavota lielāka pirmā dokumentu publikācija⁵⁰ ar izvērstu vēsturnieka Viļa Samsona ievadu, kas atklāj padomju režīma noklusētos faktus un kurā skaidrota vispārējā situācija vācu okupācijas laikā. Šajā krājumā ir publicēti dokumenti, kas parāda atsevišķu iedzīvotāju grupu noskaņojumu un ikdienas problēmas, kā algu un cenu nesamērīgumu (dok. Nr. 13) vai iedzīvotāju nesaskaņas Latgalē (dok. Nr. 16). Tomēr krājumam ir vairākas nepilnības, jo daudzi dokumenti ir pārpublicēti no citiem izdevumiem, lai gan Latvijas arhīvos ir oriģināli.

Atsevišķas ikdienas dzīves pētniecībai nepieciešamas norādes atrodamas arī citu dokumentu krājumu ievados un paskaidrojumos, piemēram, 1998. gadā vācu valodā publicētajā dokumentu krājumā “Norīkojums “Ostlandes reihskomisariātā””,⁵¹ kā arī 2007. gadā iznākušajā vēsturnieka Andreja Plakana sastādītajā dokumentu krājumā angļu valodā.⁵² Vēl jāpiemin 2008. gadā iznākušais Latvijas Vēsturnieku komisijas 22. sējums,⁵³ kurā Otrajam pasaules karam ir veltīta trešā nodaļa ar 39 dokumentiem. Visos dokumentu krājumos atsevišķos dokumentos atspoguļojas ikdienas dzīves problemātika. Tomēr galvenā uzmanība tiek pievērsta citiem jautājumiem.

Ikdienas dzīves pētīšana nebūtu pilnīga arī bez zināšanām par to, kas notika augstākajās mācību iestādēs. 1991. gadā iznāca Margotas Blankas⁵⁴ pētījums par augstskolu politiku nacistu okupētajā Rīgā. M. Blanka attēlo situāciju universitātē, kad nacisti tās darbību bija ierobežojuši un tai bija jācīnās arī ar ikdienišķām problēmām, kā mācību personāla, materiālu utt. trūkumu. Mācības notika sašaurinātā veidā, jo nacisti iespējas mācīties studentiem saistīja ar citu pienākumu veikšanu. Lielākoties atļauja turpināt mācības tika dota tikai pēdējā gada studentiem.

Turpinot izglītības tēmu, 2004. gadā tika publicēts Jura Pavloviča⁵⁵ raksts par skolu sistēmas izmaiņām vācu okupācijas laikā. Viņš norāda, ka Latvijas skolu sistēmas relatīvā stabilitāte kara gados palīdzēja saglabāt vismaz iespaidu par pamatvērtību saglabāšanu. Liela daļa skolotāju turpināja darbu, sniedzot izglītojamiem zināšanas. Tomēr okupācijas vara neatstāja bez ievēribas arī skolu politiku, kas bija sociālās politikas sastāvdaļa. Skolas un to mācību programmas tika kontrolētas, nevēlamie skolotāji atlaisti – sevišķi tādos mācību priekšmetos kā vēsture, politika u.c. Nesaskaņas pedagogu starpā, kas radās, mainoties sistēmai, bija raksturīgas visai sabiedrībai.

Savstarpējas izrēķināšanās denunciaciju veidā nebija atsevišķi notikumi, bet kļuva gandrīz vai endēmiski Latvijā. Tas, bez šaubām, grāva Latvijas skolu prestižu, kā arī ļāva okupantiem vieglāk kontrolēt situāciju, vadoties pēc pārbaudītā “*divide et impera*” principa. Skolotājiem un skolēniem, kā arī lielai daļai ierēdņu nācās pielāgoties jaunajiem apstākļiem, vairāk uzmanības pievēršot vācu valodas apguvei un piemērojoties vācu terminoloģijai, kā tas bija pilnīgi visās dzīves nozarēs, par piemēru minot kaut vai tikai tieslietu jomu, kur tika ieviesta vācu terminoloģija.

Varu maiņas periodu dažādos Latvijas apgabalos ir pētījis J. Pavlovičs.⁵⁶ Aplūkojot notikumu secīgumu un problēmas, ar kurām saskārās iedzīvotāji, J. Pavlovičs norāda uz vietējās elites pārstāvju pakāpenisku varas atgūšanu, kas radīja iedzīvotājos maldīgu cerību par miera un kārtības atjaunošanu. Iedzīvotājiem nācās saskarties ar naudas trūkumu aprītē, kad uzņēmumiem pietrūka līdzekļu algu,

pabalstu utt. izmaksām. Cenu iesaldēšanas dēļ panīka arī privāto uzņēmēju darbība, kas rosināja iedzīvotājus meklēt citus risinājumus.

Vienu no Latvijas iedzīvotājus visvairāk interesējošiem jautājumiem, kas būtiski ietekmēja cilvēku noskaņojumu, sākoties nacistiskās Vācijas karam ar Padomju Savienību, – reprivatizācijas jautājumu tuvāk pētījis E. Evarts.⁵⁷ Tā kā vācu okupācijas vara nesteidzās ar reprivatizāciju un uzlika smagus nosacījumus atgūstamiem īpašumiem, tad šis jautājums aktīvi nodarbināja iedzīvotāju prātus un ietekmēja viņu darbību līdz pat 1944. gada sākumam.

E. Evarts, balstoties uz vācu dokumentiem, ir pētījis arī iedzīvotāju vispārējo politisko noskaņojumu.⁵⁸ Viņš norāda, ka iedzīvotāji atšķirīgi uztvēra okupācijas varu. Ar vislielākajām cerībām pret okupantiem attiecās zemniecība, ko var skaidrot arī ar iedzīvotāju attālinātību no politiskās dzīves, bet visskeptiskāk noskaņoti bija pilsētu iedzīvotāji. Atšķirības noskaņojumā bija vērojamas arī novados, kas skaidrojams ar daudzu faktoru kopsumu. Kopumā iedzīvotāju attieksme pret vāciešiem strauji pasliktinājās no 1942. gada sākuma, kas bija reakcija uz vācu neskaidriem solījumiem par Latvijas nākotni un nerealizēto reprivatizāciju.

Pakāpeniski tika publicēti pētījumi arī par atsevišķām ar ikdienas dzīvi saistītām tēmām. Tā 1997. gadā tika izdota Edvīna Liepiņa⁵⁹ grāmata par Rīgas automobiļiem. Lai gan Otrā pasaules kara laikam veltītas būtībā tika dažas lapaspuses, tomēr grāmata rada priekšstatu par dažādu automobiļu klātbūtni un pārvietošanās iespējām Latvijā kara sākumā. 2001. gadā iznāca Leonīda Ļubimova un Toma Altberga pētījums⁶⁰ par Latvijas dzelzceļiem, kas gan vairāk ir orientēts uz tehnisko situācijas apskatu. Iedzīvotāju iespējas pārvietoties un transporta sistēmas funkcionēšanu okupētajā Latvijā pētījis arī E. Evarts.⁶¹ Viņš norāda, ka, sākoties karadarbībai Latvijā, iedzīvotāju pārvietošanās iespējas tika gandrīz paralizētas. Pirmajos mēnešos iespējas pārvietoties bija vienīgi ar velosipēdiem, kas bija pietiekamā daudzumā, un pa ūdensceļiem. Tikai ierobežotā veidā pakāpeniski tika atjaunota civilā satiksme pa dzelzceļu, bet autosatiksme faktiski visu kara laiku saskārās ar lielām grūtībām rezerves daļu un benzīna sagādē. Privātām vajadzībām autoparku izmantot nevarēja. Pat ormaņu darbu ierobežoja grūtības pakavu un citu materiālu sagādē.

2001. gadā iznāca Leonīda Siliņa⁶² pētījums par nacistiskās Vācijas okupācijas laiku. Sulīgā stāstījumā viņš parāda situāciju, kādā atradās darba dienestā Vācijā nodarbinātie latvieši, pamatojot to ar plašiem izvilkumiem no vēstulēm un dokumentiem. Līdzīgi attēlota to kurzemnieku situācija, kuri tika izlikti no mājām 1943. gada beigās – 1944. gada sākumā. Grāmata ikdienas dzīves izpētei ir būtiska arī ar to, ka tajā publicēti Latvijas Centrālās padomes dokumenti, kas atspoguļo arī Latvijas iedzīvotāju situāciju.

2002. gadā iznāca autoru kolektīva darbs “Latvija un Rietumi”.⁶³ Tajā galvenokārt parādīta nacionālā pretošanās kustība, tomēr ikdienas dzīves pētniecībai šis darbs ir nozīmīgs ar to, ka grāmatā publicēti daudzi dažādu cilvēku ziņojumi par situāciju okupētajā Latvijā 1943. gadā, kā arī sporādiski parādīti atsevišķi ikdienas dzīves momenti. Interesanta un nozīmīga ir šeit publicētā J. Kureļa grupas dienasgrāmata. Tajā ir attēlota iedzīvotāju informētība par situāciju un daudzu cilvēku personiskie pārdzīvojumi.

Atsevišķus Otrā pasaules kara aspektus, kas saistīti arī ar ikdienas dzīves norisēm, pētījusi Inese Dreimane. Viņa ir aplūkojusi Latvijas Romas katoļu garīdzniecības situāciju nacistu okupācijas laikā,⁶⁴ parādot garīdzniecības reakciju uz dažādiem notikumiem, kā arī nacistu vēlmi padarīt garīdzniecību kopumā par savu interešu ruporu, kas visbiežāk noveda pie pretējas reakcijas. Tā kā liela daļa Latvijas iedzīvotāju bija reliģioza, garīdzniecībai neapšaubāmi bija liela ietekme uz iedzīvotājiem. I. Dreimane ir aplūkojusi arī sieviešu sadarbību ar nacistu represīvajām struktūrām⁶⁵ Latvijas teritorijā, norādot, ka sieviešu kolaborācijai bija ļoti dažādi iemesli, kā personiska atreibība, skaudība vai vēlme pasargāt tuviniekus. Turklāt atšķirībā no vīriešiem, kur tika pieļauta arī atteikšanās no sadarbības, sievietēm nepakļaušanās gadījumā vienmēr draudēja ieslodzījums un represijas pret viņiem cilvēkiem.

Savukārt Lelde Ozola⁶⁶ rakstā pieskārusies Latvju Jaunatnes organizācijai, norādot, ka daudzi jautājumi vēl joprojām nav līdz galam izpētīti. 1943. gadā, kad organizācija sāka darbu, tā aptvērusi vairākus tūkstošus jauniešu, iesaistot jauniešus galvenokārt talkās un dažādu palīdzības darbu veikšanā laukos.

Svarīgs pētījums ir 2002. gadā Jāņa Kalnača⁶⁷ aizstāvētā disertācija par mākslas dzīvi nacistu okupētajā Latvijā. Tajā viņš parāda vācu cenzūras ietekmi uz latviešu kultūras dzīvi. Netieši parādīta ir arī kultūras pasākumu pieejamība Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotājiem.

2004. gadā iznāca angļu pētnieka Džefrija Sveina (*Swain*) darbs par situāciju Latvijā, precīzāk – Latgalē Otrā pasaules kara gados.⁶⁸ Divas nodaļas ir veltītas nacistu okupācijas periodam. Salīdzinājumā ar citām, agrāk iznākušajām grāmatām šī ir jāatzīmē kā viena no retajām, kas mēģina atainot situāciju Latvijā, ņemot vērā sekojošos okupācijas periodus un konsekvences. Pozitīvi jāvērtē fakts, ka Dž. Sveins izmantojis tādus arhīvu materiālus, kas iepriekš zinātniskajā literatūrā nebija vai bija maz izmantoti, kā, piemēram, par Daugavpils novada apriņķu vecāko iecelšanu amatos. Autors precīzi norāda, ka visus svarīgākos lēmumus pieņēma Daugavpils novada komisārs un vietējie pašpārvaldes ierēdņi tika stingri kontrolēti. Tomēr darbā vērojama pārlieku liela paļaušanās uz preses materiāliem. Dž. Sveins norāda, ka Latgales ikdienas dzīves būtisks faktors bija padomju partizāni, kas padarīja ikdienu īpaši smagu, jo soda akcijas rikoja gan vācu

drošības policija, gan partizāni – un iedzīvotāji visu laiku tika terorizēti. Latgalē arī pastāvēja visasākās nacionālās pretrunas visā Latvijas ģenerālapgabalā, jo šeit lielā skaitā dzīvoja ne tikai krievi, bet arī citu tautu pārstāvji.

Interesants un visumā netradicionāls ikdienas dzīves skatījums ir 2006. gadā publicētajā Kaspara Zeļļa⁶⁹ rakstā par alkohola nozīmi latviešu sabiedrības ikdienas dzīvē. Dažādu iemeslu dēļ alkohols bija kļuvis par vienu no galvenajiem maksāšanas līdzekļiem kara laikā. Turklāt tas tika lietots biežāk nekā miera laikā un kalpoja arī kā stresa noņemšanas līdzeklis.

2008. gadā iznāca apjomīgs autoru kolektīva darbs par notikumiem Latvijā Otrā pasaules kara laikā, kura beigās atrodamī arī daži dokumenti par aplūkojamo laika periodu.⁷⁰ Vācu okupācijas laiks ir aplūkots divās no astoņām nodaļām. Šajā darbā gan neparādās jaunas atziņas par tālaika notikumiem, tomēr to vērtīgu padara fakts, ka, balstoties uz jaunākajiem pētījumiem, tajā plaši un pārliecinoši attēlota kopējā situācija.

Bez šaubām, šeit minētie pētījumi ir tikai daļa, kaut arī svarīgākā, no darbu kopuma, kurus ir iespējams un nepieciešams izmantot, pētot tik apjomīgu tēmu kā ikdienas dzīves norises. Liela daļa pētījumu skar ikdienas dzīves norises pastarpināti, tomēr arī tie palīdz radīt kopainu par iedzīvotāju situāciju. Otrā pasaules karu pārdzīvojušo iedzīvotāju atmiņas, protams, pēc rūpīgas dažādu faktu salīdzināšanas lieliski palīdz precīzāk attēlot ikdienas dzīves norises.

IGAUNIJAS HISTORIOGRĀFIJA

Pirmos divus pēckara gadu desmitus igauņu padomju historiogrāfija tikpat kā nenodarbojās ar nacistiskās okupācijas perioda izpēti. Par augstāko autoritāti šai jomā tika uzskatīts 1947. gadā izdots rakstu krājums “Igaunijas vācu fašistiskā okupācija”, kas saturēja vien propagandas materiālus. Sava nozīme bija arī vietējai 1959. gada nacionālkomunisma apkarošanas kampaņai, kuras rezultātā Tallinas Partijas vēstures institūtā tika izveidota Lielā Tēvijas kara vēstures komisija.⁷¹ Līdz ar to sešdesmitie gadi pagāja, kara perioda pētniekiem daloties frakcijās un iesaistoties neuzkrītošos, bet tādēļ ne mazāk svarīgos konfliktos starp konservatīvajiem režīma lojālistiem un iespējami objektīva Igaunijas pagātnes atainojuma piekritējiem. Protams, to visu var uzskatīt par vētru ūdens glāzē, taču šo vietējā mēroga intrigu dēļ tika aktīvi pētīti vienīgi vācu okupācijas perioda militār vēsturiskie aspekti, respektīvi, 1941. un 1944. gada karadarbība reģionā, atstājot novārtā pašu okupācijas fenomenu visās tā izpausmēs.⁷² Šo un arī citu iemeslu dēļ jaunāko laiku periodam veltītā “Igaunijas PSR vēstures” trešā sējuma iznākšana aizkavējās līdz

1971. gadam, un tādēļ no historiogrāfijas pētnieka viedokļa minētā grāmata ir nenovērtējams laikmetu raksturojošs dokuments.

“Igaunijas PSR vēsture”, vienīgā no šāda veida izdevumiem Baltijā, sīki aprakstīja arī ievērojamu daļu neatkarības gadu ikdienas dzīves aspektu, definējot to kā “dzīvesveidu” (*elu-olu*). Igaunju vēsturnieki bija spiesti ierobežot dzīvesveida aprakstu ar lauku apvidu un uzdot šo tēmu par izteikti etnogrāfiska rakstura problēmu.⁷³ Taču faktiskais rezultāts ir pārsteidzošs pat no mūsdienu viedokļa un dod ieskatu neatkarīgās Igaunijas ikdienā, ko par attiecīgo periodu un valstīm nevar atrast tā laika Latvijas un Lietuvas vēsturnieku darbos. Diemžēl ikdienas dzīves apskats tiek noslēgts ar 1940. gadu. Tāda acīmredzot bija kompromisa cena. Vācu okupācijas perioda nodaļa trešajā sējumā visā pilnībā tika uzticēta tā laika ievērojamākajam igauņu militār-vēsturniekam Pēteram Larinam, kurš nodarbojās ar igauņu padomju strēlnieku korpusa vēstures izpēti.⁷⁴

P. Larina personisko zinātnisko interešu iespaidā gandrīz visa nodaļa tika veltīta militārajiem aspektiem, atvēlot neproporcionāli lielu vietu igauņu strēlnieku korpusam. Okupācijas traktējums P. Larinam ir izteikti arhaisks pat no tā laika padomju vēstures zinātnes viedokļa un balstās uz staļinskajām klišejām. Igaunija vācu okupācijas varā viņa skatījumā ir piefrontes aizmugures teritorija, kas pārdzīvo katastrofu. Runa ir vienīgi par izdzīvošanu, un līdz ar to parasta ikdienas dzīve kļūst neiespējama, jo stabilas ikdienas nav un lojālu padomju pilsoņu uzdevums ir upurēt savu dzīvi un dzīvību, pretojoties ienaidniekam. Okupētās Igaunijas iedzīvotāji pēc būtības tiek raksturoti kā arestanti, kas nedrīkst darīt neko bez cietumsargu atļaujas un pārtiek no normētas pārtikas devas.⁷⁵ Ja neskaita no konteksta izrautu pārtikas un preču racionēšanas aprakstu, nekādu faktoloģisku pamatojumu saviem apgalvojumiem P. Larins nesniedz.

Tai pašā 1971. gadā iznāca kolektīvā pētījuma “Igaunju tauta Lielajā Tēvijas karā” pirmais sējums. To savukārt bija sagatavojusi nevis Zinātņu akadēmija, bet Partijas vēstures institūts, tādēļ autoru kolektīvs un pieeja problēmai ievērojami atšķīrās. Okupētās Igaunijas saimnieciskā stāvokļa apskatu sarakstījis vēsturnieks Valdars Lēde (*Leede*), kas līdz tam bija pētījis padomju partizānu darbību. Lai arī tiešu pierādījumu tam nav, V. Lēde tik precīzi seko nostādņēm un nodaļas sakārtojumam no piecus gadus iepriekš iznākušā analogiska izdevuma par Latvijas vēsturi, ka rodas pamatotas aizdomas par viņa sadarbību ar latviešu pētniekiem. Igaunju Otrā pasaules kara historiogrāfijā V. Lēde pirmais izvērtē okupētās Igaunijas iedzīvotāju dzīves līmeni un labklājību uz plaša arhīvu dokumentu materiāla pamata. Ikdienas dzīvi šai periodā viņš skata atbilstoši padomju historiogrāfijas marksistiskajai metodoloģijai, ņemot vērā vienīgi ikdienas materiālās izpausmes – ienākumus, racionēšanas sekas, tautas veselību.

V. Lēdes lielākais nopelns ir nevis viņa izteikumi, kuri seko laikmeta vispārpieņemtajām shēmām, bet gan secinājumi, kas loģiski izriet no priekšā liktajiem arhīvu materiālu faktiem. Kaut netīši un netieši, savā pētījumā V. Lēde nonāk pie sprieduma, kam līdz tam piekrita vien igauņu trimdas autori, – Igaunijas iedzīvotāju ikdienas paradumi, lai arī ārēju apstākļu iespaidoti, arī kara gados palika nemainīgi salīdzinājumā ar iepriekšējo neatkarības periodu.⁷⁶ Okupācijas apstākļos dzīvojošo igauņu eksistence, lai cik neparedzama un problemātiska, bija pietiekami stabila, lai varētu runāt par ikdienas dzīvi arī šai periodā. Lielākā daļa Igaunijas iedzīvotāju bija norūpējusies nevis par savu politisko pārliecību, bet gan necīgajām algām, nepietiekamajām pārtikas devām un slimību epidēmijām.

V. Lēde īpaši uzsver, ka vācu okupācijas iestāšanās radikāli mainīja iepriekšējos patēriņa apjomus un preču un pakalpojumu pieejamību. Pieaugušai personai piešķirtā pārtikas dienas deva nepārsniedza 1150, bet bērniem 900 kaloriju, ar ko nepietika organisma normālām vajadzībām. 1942. gadā Igaunijas Zemes pašpārvalde paredzēja, ka spēs izsniegt katram iedzīvotājam apavu pāri ne biežāk kā reizi četros gados. V. Lēde norāda uz daudzu Austrumeiropas nacistiskās okupācijas pētnieku uzsvērtu faktu, ka okupācijas varas iestādes noteica pilsētu iemītniekiem pieejamās izklaides veidus, īpaši veicinot vieglā un frivolā žanra uzvedumu apmeklēšanu.⁷⁷ Neskatoties uz galēji negatīvu attieksmi, viņš spiests atzīt, ka okupācijas apstākļos notikusi iedzīvotājiem pieejamu preses izdevumu tikla atjaunošanās tuvu pēdējo neatkarības gadu apjomam. Par spīti selektīvajam un samērā haotiskajam izklāstam, V. Lēdes sagatavotā nodaļa līdz pat neatkarības atjaunošanai izrādījās labākais igauņu lasītājam pieejamais teksts par okupācijas perioda ikdienas dzīvi.

Par igauņu trimdas garīgās dzīves centru kļuva Zviedrija, kurp kara beigās bija devušies daudzi prominenti igauņi, bijušo Zemes pašpārvaldes vadītāju Hjalmāru Mē (*Mäe*) ieskaitot. 1956. gadā iznāca, iespējams, ievērojamākie pēckara igauņu trimdas memuāri par okupācijas gadiem – “Tūkstoš valdnieku zeme”.⁷⁸ To autors – bijušais iekšlietu direktors Oskars Angeluss centās raksturot padomju un nacistu okupācijas režīmu iespaidu uz Igaunijas zemi un tautu, vēlāk summējot svarīgākās atziņas vairākos populārzinātniskos rakstos. Pēc viņa domām, nacionālsociālistiskā ideoloģija noteica okupētās Igaunijas ikdienu vispirms jau ar to, ka tā kā juceklīgs kapitālistiskās un sociālistiskās sistēmas ideju savienojums nedarbojās efektīvi un kalpoja par auglīgu augsni dažādiem saimnieciskiem noziegumiem.⁷⁹ O. Angeluss uzskata, ka nacisti jau sākotnēji ierobežojusi okupētās Igaunijas iedzīvotāju ienākumu līmeni ar 60 procentiem no atbilstošiem rādītājiem Vācijā un pat šāds apjoms ir krietni pārvērtēts sakarā ar okupēto teritoriju finanšu sistēmas nenoteiktību.

O. Angeluss norāda, ka nacistu augstprātīgās okupācijas politikas rezultātā jau 1942. gadā bija izsmelti Igaunijas patēriņa preču krājumi, līdz ar to satricinot igauņu patēriņa paradumus un draudot ar pirmskara dzīves līmeņa pilnīgu sabrukumu. Tomēr viņš atzīst, ka salīdzinājumā kaut vai ar okupētajiem Krievijas apgabaliem Igaunijā arī nacistu varas apstākļos izdevās saglabāt pirmskara civilizētās sabiedrības attiecības. Berlīnes lēmumi par igauņu finanšu un politiskās elites karjeras iespēju ierobežošanu neskāra “mazo” vidusmēra cilvēku, kas ir galvenais ikdienas dzīves vēstures izpētes subjekts. Sabiedrības augšslāņiem nepiederošs igauņis neguva īpašas morālas ciešanas no okupācijas iestāšanās, taču viņš izjuta to ar vēderu un salāpītām drēbēm mugurā. Īpaši izteiksmīgs piemērs no O. Angelusa grāmatas ir Tallinas vācu iestāžu lēmums piešķirt katram pilsētas nevācu iedzīvotājam 1942./43. gada ziemas apkurei... desmit kilogramu malkas.⁸⁰ Grūti atrast precīzāku šī laika dzīves trūcības raksturojumu.

O. Angelusa publikācijas ievērojami ietekmēja arī igauņu padomju historiogrāfiju. Viņa grāmatā minētos datus bieži citēja padomju izdevumos, protams, nenorādot avotu. Ļoti iespējams, ka O. Angelusa okupētās Igaunijas ekonomiskā stāvokļa koncepciju izmantoja arī V. Lēde. Igaunū trimdas politiķus ievērojami mazāk apgrūtināja holokausta un kolaborācijas pagātnes mantojums, un viņi varēja atļauties analizēt savas zemes vēsturi, ignorējot naidīgu kritiku. O. Angelusa domas par okupētās Igaunijas politisko, saimniecisko un ikdienas dzīvi joprojām igauņu acīs ir autoritatīvākais nevēsturnieka viedoklis par šo periodu.⁸¹ Ārpus memuāru literatūras igauņu trimdas intelektuāļi tā arī neizrādīja interesi par vācu okupācijas laika izpēti. Tā vietā trimda visiem spēkiem nodevās neatkarīgās pagātnes krāšņuma apcerēšanai un tās zaudēšanas apraudāšanai. Pierādīt tiesības uz Igaunijas atgūšanu bija prioritāte, sen pagājusi un salīdzinoši nesāpīga okupācija – neaktuāla.

No apskatāmās tēmas viedokļa īsas pieminēšanas vērtas ir Padomju Igaunijas pilsētu vēstures monogrāfijas. Vācu okupācijas periods šādos izdevumos parasti tika aprakstīts no vietējās novadpētniecības skatpunkta, līdz ar to netiši ignorējot padomju oficiālās historiogrāfijas nostādnes. Pilsētu vēstures autoriem kara gadi nebija neglābjama katastrofa, bet gan vēl viens grūtu laiku periods.⁸² Konkrētajai pilsētai raksturīgā ikdienas dzīves kontinuitāte saglabājās, neskatoties uz trūkumu un represijām. Vēl jo vairāk – kara gadi, vismaz attiecībā uz Tallinu, tika atzīti par atsevišķu, specifisku pilsētnieku ikdienas dzīves paradumu periodu.

Padomju un trimdas historiogrāfija nebija aizgājusi tālāk par dažu perioda ikdienas dzīves materiālās puses aspektu neskaidru pieminēšanu. Taču arī neatkarība un igauņu vēsturnieku patstāvības atgūšana nenesa tūlītējas izmaiņas. Deviņdesmitajos gados Otrā pa-

saules kara pētījumu krustpunktā nonāca 1941. gada vasaras karadarbība, ko Igaunijā dēvē par “vasaras karu” (*Suvesõda*). Desmit gadu laikā divi šīs tēmas izpētes entuziasti Herberts Lindmē (*Lindmäe*) un Marts Arolds laida klajā ap piecpadsmit monogrāfiju un dokumentu krājumu. No ikdienas dzīves izpētes viedokļa šis sasniegums, protams, nav īpaši svarīgs, jo okupācijas norises netiek skatītas tālāk par 1941. gada septembri. Taču jāņem vērā, ka uz daudzu simtu piemēru pamata tiek pierādīts, ka, ciktāl Igaunijas iedzīvotājus neskāra tiešā karadarbība, viņu ikdienas dzīves ritms un paradumi nemainījās.⁸³ Igaunijā 1941. gada vasaras beigās, neskatoties uz gadu padomju varas, dzīvoja tieši tāpat kā 1940. gada vasaras sākumā, un nekas neliecināja par iespējamām izmaiņām tuvā nākotnē.

Līdz ar Igaunijas neatkarības atjaunošanu radās tūlītējs pieprasījums pēc vēstures grāmatām un nezināmo pagātnes aspektu izskaidrojuma. Par nelaimi, daudzās jomās igauņu vēsturnieki nespēja parādīt īpašu informētību – un okupācijas saimnieciskā un ikdienas dzīve bija to skaitā. Rezultātā populāra rakstura vēstures grāmatu lappuses izgreznoja dīvaini padomju un trimdas vēsturnieku viedokļu hibrīdi, ko maskēja aiz atslēpenotiem faktiem un anekdotēm.⁸⁴ Pat vairākās valodās tulkotā un neoficiālā Igaunijas vēstures isā kursa statusu ieguvusi 1992. gada kolektīvā monogrāfija Marta Lāra (*Laar*) vadībā vācu okupācijas ikdienai velta vien dažas neskaidras rindiņas, kam par iedvesmu acimredzami kalpojuši O. Angelusa memuāri. Lai to neuzvertu par nelabvēlīgu kritiku, taisnības labad jāpiebilst, ka četru autoru sastādītajā Igaunijas vēstures apskatā 2002. gadā iznākušajā Igaunijas enciklopēdijas 11. sējumā uz labo pusi nav mainījies nekas. Visnotaļ bagātīgā pēdējo pārdesmit gadu igauņu memuāru literatūra satur maz informācijas par apskatāmā perioda ikdienu. Ja Latvijā vācu karaspēka ienākšana notika bez lieliem upuriem un postījumiem, igauņiem nācās pārdzīvot “vasaras karu” ar daudzām personiskām traģēdijām, kas apgrūtināja turpmāko gadu adekvātu novērtējumu.⁸⁵

1992. gadā Stokholmas Universitātē publicēja Alvina Isberga pētījumu par kolaborāciju un brīvības cīņām vācu okupētajā Igaunijā. Atsevišķas sava darba lapaspuses autors veltījis arī ekonomikas un pastarpināti ikdienas dzīves jautājumiem. Jāatzīst, ka A. Isberga secinājumus lielā mērā iespaidojuši O. Angelusa darbi. A. Isbergs neuzskata, ka vācu okupācijas laikā Igaunijas ikdienas dzīve saglabāja neatkarības gadu kontinuitāti. Lai arī mazākā mērā nekā padomju autori, viņš uzskata to par igauņu tautas ciešanu laiku smagu ekonomisko problēmu apstākļos.⁸⁶ Nozīmīgs un vērā ņemams citās jomās, attiecībā uz saimnieciskajiem jautājumiem A. Isberga darbs neko jaunu neienes.

2005. gadā Tartu Universitātē projekta “Igaunijas vēsture” ietvaros izdeva sesto sējumu, kas aptvēra jaunākos laikus. Gadu vēlāk angļu

valodā tika izdots apjomīgs rakstu krājums “Igaunija 1940–1945”, kurā ietilpa visi pēdējie igauņu vēsturnieku sasniegumi minētā perioda izpētē. Tas dod iemeslu apgalvot, ka tikko ir noslēdzies atsevišķs Igaunijas 20. gadsimta vēstures historiogrāfijas posms. Igaunijas profesionālie vēsturnieki ir nākuši pie secinājumiem, kas nopietni nemainīsies vismaz turpmākā gadu desmita laikā.

“Igaunijas vēstures” sestajā sējumā vācu okupācijai veltīto nodaļu ir rakstījuši Andress Kasekamps un Lauri Vahtre. A. Kasekampa sniegtais okupētās Igaunijas saimniecības un tautas labklājības apskats aizņem ne vairāk par lappusi un gatavots sliktāko padomju publikāciju tradīciju acīmredzamā iespaidā.⁸⁷ Nodaļā par okupācijas režīmu, kas jau tā ir šķietami neliela salīdzinājumā ar 1941. un 1944. gada kauju aprakstiem, nav atrasta vieta, lai rakstītu par to, kā tieši igauņu tauta pārdzīvoja nacistisko varu. A. Kasekamps iemanās pat neminēt nevienu skaitlisku faktu vai datumu – un līdz ar to šī perioda ikdienas dzīve izrādās nepieminēta vispār. Ikdienu minētajā izdevumā tiek skatīta citā apakšnodaļā kā kultūras vēstures sastāvdaļa. Lauri Vahtre ir viena no vadošajām Igaunijas kultūras vēsturniecēm, kas savas disciplīnas ietvaros veikusi arī padomju perioda ikdienas dzīves izpēti. Īsā, bet nevainojami uzrakstītā nodaļā viņa secina, ka vācu okupācijas laikā turpinājās vismaz igauņu neatkarības gadu kultūras tradīcijas un līdz ar to arī ikdienas dzīve visās tās izpausmēs. L. Vahtre viena no pirmajām igauņu historiogrāfijā norāda uz nacistiskās Vācijas masu kultūras iespaيدا sekām okupācijas apstākļos un pretstatu starp igauņu kultūras darbinieku aktivitāti un plašu sabiedrības slāņu gaumes un paradumu vulgarizāciju.⁸⁸ Vainu viņa uzliek nevis masu kultūrai kā tādai, bet gan krīzei, ko pārdzīvoja igauņu sabiedrība kara un režīmu maiņas apstākļos. Igaunijas apdzīvotās vietas pēkšņi bija pārvērtušās par armijas garnizonu mītnēm, kur izklaide tika piemērota vērmahta vajadzībām un iedzīvotāji pat neapzinoties sāka pārņemt neizsmalcinātos karavīru paradumus.

No krājuma “Igaunija 1940–1945” rakstiem uz apskatāmo tēmu attiecināms vien Argo Kūzika (*Kuusik*) pētījums par igauņu sabiedrības noskaņojumu vācu okupācijas laikā. Raksta pamatā ir igauņu drošības policijas reģionālo nodaļu 1942.–1943. gada ikmēneša atskaites un pretošanās kustības grupu uz Zviedriju sūtītas vēstules. Pēc būtības tie ir vieni no svarīgākajiem perioda ikdienas dzīves izpētes materiāliem, jo ļauj noteikt, kā tolaik savu ikdienu izjuta vidusmēra cilvēks. A. Kūzika raksts atklāj līdz tam nezināmo okupētās Igaunijas iedzīvotāju, ikdienas dzīves vēstures kategorijās runājot, “ielas” pasauli – cilvēku attiecības un baumas, neticību oficiālajām ziņām un no tā izrietošo nedrošību par nākotni.⁸⁹ Ļaudis apzinājās, ka nespēj ietekmēt notiekošo un kāds izlems viņu vietā, tāpēc vācu okupācijas laiku Igaunijā raksturoja pakāpeniski augoša tautas vairā-

kuma bezcerības izjūta, ko vairāk par visu ietekmēja patēriņa sfēras straujais sabrukums.

No jaunākajām igauņu publikācijām, kas tā vai citādi skar ikdienas dzīves tēmu, jāmin M. Lāra monogrāfija par 1944. gada notikumiem. Lai arī gandrīz visu grāmatas apjomu M. Lārs velta vērmahta un civiliedzīvotāju evakuācijai no Igaunijas, viņš atrod vietu, lai novērtētu situāciju savā zemē pirms un pēc 1944. gada. M. Lārs secina, ka nevis 1940. vai 1941., bet gan 1944. gads bija tas lūzuma brīdis, kas pārmainīja Igauniju un tās iedzīvotāju ikdienu.⁹⁰ Interesi izraisa arī Āres Olandera sarakstītā Tallinas transporta vēsture, kurā cita starpā apskatītas transporta grūtības okupācijas gados. Ā. Olanders, tāpat kā citi Tallinas vēstures un novadpētniecības speciālisti pirms viņa, ir pārliecināts, ka arī kara gados Tallinā, par spīti visam, saglabājās neatkarības gadu atmosfēra un sadzīves paradumi.⁹¹

Igauņu vēsturniekiem šobrīd nav šķēršļu padziļinātai vācu okupācijas režīma izpētei. Viss atkarīgs no tā, vai ikdienas dzīve tiks uzskatīta par pietiekami nopietnu tēmu uzmanības pievēršanai. Pirmskara un padomju ikdienas dzīve Igaunijā jau ir veiksmīgi pētīta, tagad viss atkarīgs no konkrētu vēsturnieku izvēles un apstākļu sakritības.

LIETUVAS HISTORIOGRĀFIJA

Tāpat kā Igaunijā, arī Lietuvā Otrā pasaules kara izpēti ilgi kavēja politiska rakstura šķēršļi, taču šeit to iemesli bija citi. Lietuvas padomju nacionālā elite nodrošināja sev varu sarežģītu intrigu rezultātā, ar pūlēm panākot stabilitāti un dažādu iedzīvotāju grupu šķietamu saskaņu. Karš un pirmie pēckara gadi atstāja aiz sevis pretrunīgas atmiņas par holokaustu un partizānu kustību. Atšķirībā no Latvijas un Igaunijas Lietuvā 20. gadsimta pirmās puses vēsture nebija kas tāds, ko atcerēties ar lepnumu kā zaudētu zelta laikmetu, un neprasīja rafinētas propagandas akcijas šādu atmiņu apspiešanai. Dižā pagātne slēpās daudz senāk – viduslaikos, un šī perioda izpētei padomju režīms šķēršļus nelika. Līdz Padomju Lietuvas pastāvēšanas beigām vācu okupācijas gadi kļuva par netīkamam tēmu, kam pieskārās vien aiz nepieciešamības pildīt nodevas oficiālajai ideoloģijai.

Minēto iemeslu dēļ pirmā publikācija par apskatāmo periodu – rakstu krājums “Lietuvas hitleriskā okupācija” iznāca 1961. gadā. Trīs gadus iepriekš sagatavotajā Lietuvas PSR vēstures kursā kara gadiem bija veltīts mazāk par desmit lappusēm, analizējot vienīgi militārās operācijas. Krājuma izdošanai nebija zinātnisku mērķu, tam bija jāapgādā ar ideoloģiski pareizu skaidrojuma materiālu amatpersonas un skolotāji.⁹² 1968. gadā uz to balstīts kopsavilkums parādījās kā “Lietuvas mazās padomju enciklopēdijas” šķirklā apakšnodaļa. Šī pagaidu koncepcija balstījās uz galēju antikaticismu, mītu par Lietuvas

tūlītēju ģermanizāciju un padomju partizānu kustības glorifikāciju. Citiem vārdiem, tas bija apgalvojums par katoļu vadības plāniem iznīdēt lietuviešu tautu, ko pēdējā brīdī novērsa prokomunistiskie spēki.⁹³ Protams, nebija iespējams pat pieļaut, ka šādos apstākļos var runāt par lietuviešu kara laika ikdienas dzīvi, jo nedrīkstēja apšaubīt, ka stabilitāte atgriezusies tikai līdz ar padomju režīma atjaunošanu.

Tai pašā 1968. gadā Bostonā iznāca trimdas "Lietuviešu enciklopēdijas" 15. sējums ar šķirkli par Otro pasaules karu, ko bija sagatavojuši Vāclavs Čižūns (*Čižiūnas*) un Saulus Sužedelis. Viņi sniedza konspektīvu, bet pietiekami informatīvu perioda hronoloģisko un statistisko apskatu ar nepārprotamu norādi, ka neatkarības gadu valstiskuma un sabiedriskās dzīves tradīcijas tika turpinātas arī vācu okupācijas apstākļos un tas jāuzskata par grūtu, bet ne katastrofālu Lietuvas vēstures posmu.⁹⁴ Diemžēl nekādu iespaidu uz vēstures zinātni Lietuvā ne šī, ne arī citas trimdas vēsturnieku publikācijas neatstāja. Lietuvā saglabājās pietiekami stipras nacionālkomunisma pozīcijas, tādēļ trimdas lietuviešus te uzskatīja nevis par tautasbrāļiem, kas sliktākajā gadījumā gājuši maldu ceļus, bet gan bīstamiem pretiniekiem. Šī pretstāve saglabājās pat pēc neatkarības atjaunošanas, un var teikt, ka vēl šodien Lietuvas jaunāko laiku historiogrāfijā ir tēmas, kas netiek attīstītas tikai tāpēc, ka pie tām strādā Amerikas lietuviešu kopiena vai arī tās ir netīkamas bijušās padomju elites pēctečiem.

1969. gadā Joza Bulava (*Bulavas*) grāmata "Vācu fašistu okupācijas vara Lietuvā" kļuva par pirmo profesionālo monogrāfiju, kas aprakstīja šo Lietuvas vēstures posmu. Citu, pat nedaudz atšķirīgu viedokļu tiražēšana netika pieļauta. Gadu vēlāk aizstāvētā Kaža Rukšena (*Rukšenas*) disertācija par nacistu okupācijas politiku netika publicēta un līdz neatkarības atjaunošanai atradās ļoti ierobežotā apritē.⁹⁵ J. Bulava uzdevums bija līdzšinējās vācu okupācijas perioda pagaidu koncepcijas izklāsts akadēmiski sakārtotā formā. Sešdesmito gadu beigās bija radušās cerības, ka izdosies uzlabot attiecības ar katoļu baznīcu, un tādēļ visa vaina par kara gadu postu šoreiz tika attiecināta uz nacistiem un neskaidri definētiem "buržuāziskajiem nacionālistiem". J. Bulavs raksturoja vācu okupāciju kā Lietuvas zemes visaptverošas izlaupišanas laiku, kad notika straujš resursu zudums, infrastruktūras sabrukums un no tā izrietošs dzīves līmeņa kritums. No viņa viedokļa jebkādas no režīma kontroles un ierobežošanas brīvas ikdienas dzīves formas bija neiespējamas, jo jebkura tā laika iestāde, struktūra vai institūcija kalpoja nacistu politisko mērķu veicināšanai.⁹⁶ Pat tik specifiskā pētījumā kā 1970. gadā izdotajā Aļģirda Rakūna padomju partizānu un pretošanās kustībai veltītajā monogrāfijā "Lietuviešu tautas cīņa pret hitlerisko okupāciju" atrodama daudz kvalitatīvāka iedzīvotāju dzīves līmeņa un kartīšu sistēmas analīze nekā J. Bulava grāmatā.⁹⁷

Ar vairāku gadu aizkavēšanos 1975. gadā beidzot iznāca "Lietuvas PSR vēstures" ceturtais sējums, kas ietvēra vācu okupācijas periodu. Laiku no kara sākuma līdz beigām apskatīja Kazis Varašinsks (*Varašinskas*) – militārvēsturnieks ar populārzinātnisku ievirzi, kuram šis uzdevums acīmredzami bija uzticēts neapšaubāmās lojalitātes un nopelnu dēļ. K. Varašinsks, bijušais padomju aktīvistis, kas 1941. gadā bija spiests evakuēties, saglabāja ļoti subjektīvu attieksmi pret apskatāmā perioda notikumiem un tika publicēts, jo viņa uzskati sakrita ar oficiālajām nostādnēm. Mazliet mainītā formā K. Varašinsks atsāka krājuma "Lietuvas hitleriskā okupācija" koncepciju lietošanu, ieskaitot katoļu baznīcas kritiku. Vācu okupēto Lietuvu viņš vērtēja nevis no vēstures faktu, bet gan kara laika padomju propagandas klišeju viedokļa. K. Varašinsks pielāva, iespējams, nopietnāko pārspilējumu visā vācu okupācijas problemātikas aplūkojumā Baltijas historiogrāfijā, paziņojot, ka jau kara sākumā bija uzsākta visaptveroša Lietuvas iedzīvotāju pārvācošana.⁹⁸ Sešu tūkstošu vācu ierēdņu nodarbināšanu okupācijas aparātā viņš pasludināja par kolonizācijas sākumu. Stabīlu ikdienas dzīves paradumu iespējamība šai periodā kārtējo reizi tika noliegta. K. Varašinska nepārvaramā tieksme uz propagandas publikāciju saukļu izmantošanu akadēmiska rakstura publikācijā nostādīja viņa garadarbu ārpus jebkuriem kvalitātes kritērijiem. Par lielu nožēlu, nekas labāks šai jomā nākamajos divdesmit gados Lietuvā neiznāca.

Lietuvai atgūstot neatkarību, labākā publikācija par ikdienas dzīves tēmu joprojām bija neliels raksts labējā trimdas žurnālā "*Tevynes sargas*", ko 1967. gadā bija sagatavojis Albins Gražūns (*Gražiūnas*). Nepretendējot uz īpašu kvalitāti un zinātniskumu, A. Gražūns bija spējis trīsdesmit lappusēs apkopot svarīgākos faktus par vācu okupācijas laika ienākumiem, racionēšanu un mazumtirdzniecību Kauņā un Viļņā. Viņam izdevās parādīt apgādes haotiskumu un atkarību no nepārdomātiem vācu iestāžu lēmumiem.⁹⁹ A. Gražūns īpaši atzīmēja okupācijas varas nespēju nodrošināt iedzīvotāju veselības aizsardzību, norādot uz tīfa un citu slimību epidēmijām jau pirmajā okupācijas gadā. Tā kā jebkādu ikdienas dzīves aspektu izpēte, balstoties uz arhīvu materiāliem, Lietuvā sākās tikai deviņdesmito gadu vidū, A. Gražūna raksts kļuva par vienu no galvenajiem avotiem virknei publikāciju.

Neatkarības atjaunošana padarīja Lietuvas jaunāko laiku vēstures izpēti par politikas piedēkli apmēros, kādus nepazīna ne Latvija, ne Igaunija, kur vēstures praktisko pielietošanu noteica vien valsts tēla uzlabošanas intereses. Ideoloģiskā cīņa turpinājās, tikai šoreiz Lietuvas valsts interesēs. Nepieciešamība pierādīt valsts un tās robežu leģitimitāti, noziedzīgas pagātnes apsūdzību atspēkošana un nacionālās identitātes veicināšana drīz vien prasīja iesaistīt visus pieejamos jaunāko laiku perioda pētniekus, nodarbinot tos tematikā, kam bija

maz kopīga ar saimniecības un kultūras un nekāda sakara ar ikdienas dzīves problemātiku. Nevar teikt, ka lietuviešiem būtu grūtības pētīt savas tradīcijas vai dzīvesveidu, taču šī joma nu bija atdota novadpētniecībai, galvenokārt pilsētu vēsturei par laiku pirms 1940. gada.¹⁰⁰ Atjaunotās Lietuvas valsts līderi un vēstures pētījumu virzītāji ir vēlējušies un joprojām vēlas ticēt, ka tai ir vienlīdz dižena senatne un pēckara tagadne. Vācu okupācija šai brīnišķajā ainā bija tikai priekšpēdējais pazemojums no garās ciešanu virknes kopš 1569. gada ūnijas, ko nebija vēlams pieminēt bez vajadzības.

Joprojām apjomīgākā un no informatīvā materiāla viedokļa pilnīgākā monogrāfija par Lietuvas nacistisko okupāciju iznākusi 1998. gadā. Tās autors Arūns Bubnis (*Bubnys*) ir viens no pazīstamākajiem Lietuvas Otrā pasaules kara vēsturniekiem, kas nodarbojas ar lietuviešu bruņoto formējumu, kā arī holokausta un pretošanās kustības pētniecību. Ar ikdienas dzīvi saistītiem jautājumiem tajā atvēlētas ne vairāk kā divdesmit lappuses nodaļā par okupācijas laika ekonomiku. Minētajai tēmai ne mazāk svarīgās kultūras problēmas A. Bubnis traktē, vadoties no savas koncepcijas par okupāciju kā nacionāla mēroga katastrofu. Patstāvīgas lietuviešu kultūras, izglītības sistēmas un reliģiskās dzīves eksistenci vācu okupācijas apstākļos viņš uzskata par neiespējamu.¹⁰¹ Nacistu plāni attiecībā uz Lietuvu, pēc viņa domām, bija paredzējuši strauju ģermanizāciju, aizvietojojt daļu iedzīvotāju ar vāciešiem un uzspiežot lietuviešiem vācu valodas un kultūras telpu. A. Bubnis acīmredzami uzskata, ka līdz ar to vismaz kultūras aspektus apskatāmā perioda ikdienas dzīvē ietilpināt nevar, jo notika strauja visu tās elementu izspiešana no lietuviešu ikdienas.

Līdz ar to ikdienas dzīve viņa monogrāfijā kļūst par vienu no okupācijas tautsaimniecības aspektiem. Nodaļa par dzīves līmeni ir gandrīz vienīgā visā grāmatā, kur A. Bubnis balstās nevis uz saviem pētījumiem un arhīvu materiāliem, bet gan publikācijām presē un citu vēsturnieku darbiem.¹⁰² Pēc būtības tas ir vēl viens pierādījums, cik vāji šī tēma pētīta Lietuvā. Soli pa solim A. Bubnis apskata materiālo labumu iegūšanas īpatnības okupācijas apstākļos. Valsts darbā strādājošo algas bija mazas un nedrīkstēja pārsniegt sešdesmit procentu no atbilstošas Vācijas likmes. Sikumainā preču un pakalpojumu sadale apgrūtināja pilsētniekus un padarīja iepirkšanos gandrīz neiespējamu lauciniekiem. Lielpilsētu iecienītākie restorāni un frizētavas tika rezervētas vācu apmeklētājiem. Elektrības padeve abonentiem notika ne vairāk kā astoņas stundas dienā. Neizbēgams bija melnā tirgus uzplaukums, ko okupācijas iestādes nespēja ierobežot, ik mēnesi arestējot pa divsimt cilvēku Kauņā un Viļņā. A. Bubnis norāda, ka smagā 1941. gada tīfa epidēmija bija tiešas kara sekas, jo cēlās no antisanitāri uzturētajām padomju karagūstekņu nometnēm. Trīskāršojās pat reģistrēto tuberkulozes saslimšanas gadījumu skaits.¹⁰³ Ar nožēlu jāatzīst,

ka minētas tikai dažas izteiksmīgākās vācu okupācijas saimnieciskās krīzes izpausmes un uz to pamata sastādīt kaut vai aptuvenu visas tā laika Lietuvas ikdienas dzīves ainu nevar. Grāmatas paliekošo nozīmi savas valsts un Baltijas historiogrāfijā tas, protams, nemazina.

Par nozīmīgāko ieguldījumu šī perioda ikdienas dzīves izpētē jāatzīst Lina Jašinauska (*Jašinauskas*) monogrāfija “Izglītība Lietuvā nacistu okupācijas gados”. L. Jašinausks izdara secinājumus, kas kardināli atšķiras no mūsdienu Lietuvas vēsturnieku lielākās daļas viedokļiem. Viņš piekrist, ka attiecībā uz šo periodu var runāt par krīzi tautsaimniecībā, taču pamata un vidējās izglītības sistēmā pagrimumu nesaskata.¹⁰⁴ Profesionālās izglītības skolas – gluži pretēji – pat uzplauka. Pirmo reizi apkopotā izglītības statistika rāda, ka skolēnu skaits pieauga pat kara apstākļos un līdz politiski motivētās slēgšanas brīdim 1943. gadā arī augstākās izglītības iestādes dažās jomās darbojās ne sliktāk kā miera laikā. Protams, nacistiem bija savi nevāciskās izglītības ierobežošanas plāni, taču kara apstākļos tie galvenokārt tā arī palika projektu līmenī.

L. Jašinauska pētījums pēc būtības apdraud Lietuvas historiogrāfijas novecojušo vācu okupācijas laika vispārējā pagrimuma teoriju. Viņa viedoklis drīzāk saskan ar latviešu un igauņu vēsturnieku pārliecību, ka perioda aizvien pieaugošās problēmas tautsaimniecībā tomēr nespēja izjaukt kultūras un izglītības darbu. Loģiski attīstot šo domu, izriet, ka arī Lietuvā var runāt par neatkarības gadu ikdienas dzīves modeļa kontinuitāti. Bez tam, ņemot vērā, ka Lietuvas kara gadu ekonomisko statistiku neviens tā arī nav pētījis no sociālās vēstures viedokļa, šo datu analīze var novest pie zināmiem pārsteigumiem un paradigmu maiņas nākotnē. Neapšaubāmi, vidusmēra vācu okupācijas gadu lietuvietis ir dzīvojis savu ikdienas dzīvi, kurā bija gan traģēdijas, gan arī nedaudz prieka, nav zināms vienīgi, cik ilgi vēl jāgaida, pirms šo ikdienu atklās Lietuvas vēsturnieki.

2007. gadā Lietuvas genocīda un pretestības kustības izpētes centrs laida klajā līdz šim nozīmīgāko kolektīvo pētījumu Lietuvas jaunāko laiku vēstures jomā – “Lietuva 1940–1990”, kura sagatavošanā piedalījās visi ievērojamākie minētā Lietuvas vēstures perioda pētnieki.¹⁰⁵ Neskatoties uz to, ka grāmata paredzēta plašam lasītāju lokam bez iepriekšējas akadēmiskās pieredzes, tās kvalitāte un vērtība neizraisa šaubas. Taču, iepazīstoties ar saturu, ar izbrīnu nākas konstatēt, ka nacistu okupācijas režīmam veltītajā nodaļā nav pat pieminēti ar ikdienas dzīves problēmām saistītie ekonomikas, kultūras un reliģiskās dzīves aspekti.¹⁰⁶ Tās nav kādu iepriekš noteiktu ierobežojumu sekas, jo padomju okupācijas režīmu aprakstošajā grāmatas daļā apakšnodaļas ar šādu tematiku ir atrodamas. Atliek vienīgi secināt, ka mūsdienu Lietuvas vēsturnieku aprindās nav speciālista, kas būtu ar mieru uzņemties vācu okupācijas ekonomisko problēmu izpēti.

Neveicot apskatāmā perioda tautsaimniecības un kultūras dzīves īpatnību analīzi un līdz ar to ignorējot šīs problēmas, lielākā daļa vācu okupācijas tematikas pētnieku turpina izturēties pret “vācu laiku” Lietuvā kā katastrofu neatkarīgi no tā, kādi ir viņu uzskati citos jautājumos. No šī viedokļa nav atšķirības starp grāmatu “Lietuva 1940–1990” un prokomunistiski noskaņotā vēsturnieka Peisaha Freidheima grāmatu “Lietuva Otrajā pasaules karā”. Kā viena, tā otra apraksta vācu okupācijas perioda Lietuvu kā nebeidzamu karalauku, kur bez tiešajām militārajām operācijām notiek represijas un paramilitāro formējumu akcijas, kas neatstāj nekādas iedzīvotāju mierīgas ikdienas iespējas.¹⁰⁷ Nav brīnums, ka līdzīgu attieksmi ietur arī tāds populāra rakstura izdevums kā 2006. gadā iznākusi Zigmanta Ķaupas (*Kiaupa*) “Lietuvas valsts vēsture”.¹⁰⁸ Atsevišķu nozīmīga Lietuvas jaunāko laiku vēstures perioda aspektu piespiedu nenovērtēšana jau kļūst par acīmredzamu šīs valsts historiogrāfijas problēmu, un atliek vien cerēt, ka tā nekļūs par strupceļu objektivitātei.

ATSAUCES

- ¹ *Rüther M.* Köln in Zweiten Weltkrieg. – 2005. – 960 S.; Verfolgung von Homosexuellen im Nationalsozialismus. – Bremen, 1999; Staedte im Zweiten Weltkrieg: ein internationaler Vergleich. – Essen, 1991; Mode im 20. Jahrhundert: eine Kulturgeschichte unserer Zeit. – Muenchen, 1988; u.c.
- ² *Chiari B.* Alltag hinter der Frant: Besetzung, Kollaboration und Widerstand in Weißrußland 1941–1944. – Düsseldorf, 1998. – 380 S.
- ³ Propaganda und Terror in Weißrußland 1941–1944: die deutsche “geistige” Kriegführung gegen Zivilbevölkerung und Partisanen. – Paderborn, 2009; Täter, Opfer, Helden: der Zweite Weltkrieg in der weißrussischen und deutschen Erinnerung. – Berlin, 2008; *Grebeņs J.* Ostlandes iedzīvotāju ikdienas dzīves aspekti (Baltkrievijas ģenerālapgabala piemērs) // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). – Rīga, 2009. – 520.–529. lpp.; u.c.
- ⁴ *Kalnbērziņš J.* Latviju tautas cīņa ar vācu iebrucējiem. – Maskava, 1943. – 24 lpp.
- ⁵ *Kļaviņš J.* Kā vācu okupanti un latviešu buržuāziskie nacionālisti izpostīja Latviju. – Rīga, 1946. – 32 lpp.
- ⁶ Apsūdzības raksts par vācu fašistisko iebrucēju ļaundarībām Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR teritorijā. – Rīga, 1946. – 64 lpp.
- ⁷ *Kļaviņš J.* Kā vācu okupanti .. – 13. lpp.
- ⁸ *Drīzulis A., Tīzenbergs R.* Latvijas PSR Padomju Savienības Lielajā Tēvijas kara laikā (1941–1945). – Rīga, 1954. – 139 lpp.
- ⁹ Latvijas PSR vēsture: sāsināts kurss. – Rīga, 1956. – 551 lpp.
- ¹⁰ Latvijas PSR vēsture. – 3. sēj. – Rīga, 1959.
- ¹¹ *Silabriedis J., Arklāns B.* Politiskie bēgļi bez maskas. – Rīga, 1963. – 208 lpp.

- ¹² *Arklāns B., Dzirkalis J., Silabriedis J.* Viņi bez maskas. – Rīga, 1966. – 206 lpp.
- ¹³ В дни войны: из истории Латвии периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Рига, 1964. – 292 с.
- ¹⁴ *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā.* – Rīga, 1966. – 654 lpp.
- ¹⁵ *Блумфелд Э. А.* Гитлеровский оккупационный режим в Латвии. – Рига, 1967.
- ¹⁶ Борьба за советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне: 1941–1945. – Рига, 1966. – 371 с.
- ¹⁷ *Блумфелд Э. А.* Гитлеровский .. – С. 23.
- ¹⁸ *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā.* – 360., 361. lpp.
- ¹⁹ *Turpat.* – 367. lpp.
- ²⁰ Mēs apsūdzam: Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzistisko nacionālistu ļaundarībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā 1941.–1945. – Rīga: LVI, 1965. – 146 lpp.
- ²¹ *Czollek R.* Faschismus und Okkupation. Wirtschaftspolitische Zielsetzung und Praxis des faschistischen deutschen Besatzungsregimes in den baltischen Sowjetrepubliken während des 2. Weltkrieges. – Berlin, 1974. – 224 S.
- ²² *Turpat.* – 155. lpp.
- ²³ Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. – Rīga, 1986. – 183 lpp.
- ²⁴ *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945. – Stokholma: Daugava, 1968. – 956 lpp.
- ²⁵ *Turpat.* – 887. lpp.
- ²⁶ *Dallin A.* Deutsche Herrschaft in Russland 1941–1945. Eine Studie über Besatzungspolitik. – Düsseldorf, 1958. – 727 S.
- ²⁷ *Reitlinger G.* Ein Haus auf Sand gebaut. Hitlers Gewaltpolitik in Russland 1941–1944. – Hamburg, 1962. – 543 S.
- ²⁸ *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der baltischen Länder 1941–1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. – Helsinki, 1973. – 308 S.
- ²⁹ *Handrack H. D.* Das Reihskommissariat Ostland: Die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung 1941–1944. – Diss. – Scheden, 1979. – 281 S.
- ³⁰ Materiāli par vācu okupācijas varas un vācu armijas Latvijai Otrā pasaules karā nodarītiem zaudējumiem. – Londona, 1956. – 161 lpp.
- ³¹ *Ozols J.* Latviešu politiskais noskaņojums // Kara Invalids. – 1988. – Nr. 3. – 17.–25. lpp.; *Ozols J.* Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940–1945 // Kara Invalids. – 1983. – 27.–42. lpp.
- ³² *Unāms Ž.* Zem Barbadosas šķēpa: kara gadu pieredze, vērojumi, atmiņas. – Grand-Haven, 1975. – 478 lpp.
- ³³ *Unāms Ž.* Karogs vējā. – Veiverlija (Aijova): Latvju grāmata, 1969. – 193 lpp.
- ³⁴ *Zemgals B.* Dienas baltās nebartās: Stāsts par Alfrēda Valdmaņa darbu tautai un tēvzemei. – Rīga: Brīvība, 1998. – 193 lpp.
- ³⁵ *Wittrock H.* Kommisarische Oberbürgermeister von Riga. – Lüneburg: Verlag Nordland-Druck GmbH, 1979. – 127 S.

- ³⁶ *Marnics H.* Kāvi pār Daugavu. Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941.–1943. – Weilheim, 1958. – 144 lpp.
- ³⁷ *Marnitz H.* Nordlicht über Dūna: Kritische Betrachtungen und Erinnerungen an die deutsche Besatzungszeit in Lettland 1941–1943. – Michelstadt, 1991. – 79 S.
- ³⁸ *Kleist P.* Zwischen Hitler und Stalin 1939–1945. Aufzeichnungen. – Bonn: Athenäum Verlag, 1950. – 344 S.
- ³⁹ *Alksnis A.* Hipokrāts spēlēs: jaunā ārsta dzīves posms. – Toronto, 1980. – 322 lpp.
- ⁴⁰ Turpat. – 130. lpp.
- ⁴¹ *Ozols E.* Mālpupes pagasts: laiku un cilvēku likteņi. – Linkolna, 1976. – 271 lpp.
- ⁴² *Siliņš K.* Mana dzīve: manu dienu atmiņas. – Aijova, 1965. – 165 lpp.
- ⁴³ *Grāmatnieks K.* Dzintara krastā: Atmiņas, atmiņas un paralēles. – Linkolna, 1960. – 281 lpp.
- ⁴⁴ *Dzeņš O.* Muna dzeive. – 3 sēj. – Minhene, 1971–1978.
- ⁴⁵ *Biežais H.* Saki tā, kā tas ir. – Linkolna, 1986. – 273 lpp.
- ⁴⁶ *Addison L.* Letters from Latvia. – London, 1987. – 133 p.
- ⁴⁷ *Zelmenis V.* Zelta caune ozolā: 90 gadu gaitas un atziņas. – Rīga, 2001. – 223 lpp.
- ⁴⁸ *Miķelšteins Ž. R.* Jaunības zemē Pastendē: ieskats Talsu rajona Ģibuļu pagasta kultūrnotikumu vēsturē un atmiņas par notikumiem Talsu apriņķa Pastendes pagastā no 1929. gada jūlija līdz 1943. gada oktobrim. – Talsi, 2003. – 311 lpp.
- ⁴⁹ *Kronlins J.* Baltās un nebaltās dienas: no 1906. gada līdz jaunākajiem laikiem. (Latvijas skolas: Otrās sējums). – Stokholma, 1973.
- ⁵⁰ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas dokumenti, 1941–1945. – Rīga: Zinātne, 1990. – 199 lpp.
- ⁵¹ Einsatz im “Reichskommissariat Ostland”: Dokumente zum Völkermord im Baltikum und in Weissrussland 1941–1944 / Hrsg. Wolfgang Benz. – Berlin, 1998. – 299 S.
- ⁵² Experience Totalitarianism: The Invasion and Occupation of Latvia by the USSR and Nazi Germany. 1939–1991. A Documentary History. – Bloomington, 2007. – 386 p.
- ⁵³ Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 22. sēj.: Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu Latvijā 1940–1968. – Rīga, 2008. – 381 lpp.
- ⁵⁴ *Blank M.* Nationalsozialistische Hochschulpolitik in Riga (1941 bis 1944): Konzeption und Realität eines Berichtes deutscher Besatzungspolitik. – Lüneburg, 1991. – 116 S.
- ⁵⁵ *Pavlovičs J.* Latvijas skolas 1941.–1944. gadā: nacistiskā okupācijas režīma varas iestāžu administratīvie un saimnieciskie pasākumi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk – LVIŽ). – 2004. – Nr. 1. – 96.–116. lpp.
- ⁵⁶ *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Rīgas apriņķa austrumu daļā – neitrālās zonas fenomens (1941. gada 28. jūnijs – 6. jūlijs) // Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). – Rīga, 2005. – 144.–153. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā // Okupācijas režīmi Latvijā

- 1940.–1959. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.). – Rīga, 2004. – 143.–168. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Rīgā 1941. gada vasarā // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga, 2005. – 205.–234. lpp.; *Pavlovičs J.* Latviešu apriņķu vietējo pašvaldību atjaunošana // LVIŽ. – 2007. – Nr. 4. – 91.–108. lpp.; *Pavlovičs J.* Latvijas apriņķu administrācija vācu okupācijas civilpārvaldes ieviešanas laikā // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). – Rīga, 2009. – 47.–61. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa 1941. gada vasarā Vidzemē un Dienvidigaunijā: kopējais un atšķirīgais // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). – Rīga, 2009. – 576.–580. lpp.; u.c.
- ⁵⁷ *Everts E.* Reprivatizācija nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940–1959 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). – Rīga, 2004. – 287.–305. lpp.
- ⁵⁸ *Everts E.* Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā // LVIŽ. – 2003. – Nr. 2. – 76.–98. lpp.
- ⁵⁹ *Liepiņš E.* Rīgas auto: nezināmās automobiļu vēstures lapaspuses. – Rīga, 1997. – 138 lpp.
- ⁶⁰ *Ļubimovs L., Altbergs T.* Valsts valstī. Latvijas dzelzceļi laiku griežos. – Rīga, 2001. – 229 lpp.
- ⁶¹ *Everts E.* Transporta funkcionēšanas problēmas Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // LVIŽ. – 2008. – Nr. 1. – 106.–130. lpp.; *Everts E.* Dzelzceļi vācu okupācijas laikā 1941.–1944. g. // Latvijas dzelzceļi: pagātne, tagadne, nākotne. – Rīga, 2009. – 57.–63. lpp.
- ⁶² *Siliņš L.* Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. – Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2001. – 307 lpp.
- ⁶³ Latvija un Rietumi. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943–1945. – Rīga, 2002. – 528 lpp.
- ⁶⁴ *Dreimane I.* Latvijas Romas katoļu garīdzniecība nacistu okupācijas periodā (1941–1945) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2000. – Rīga, 2001. – 167.–188. lpp.
- ⁶⁵ *Dreimane I.* Sieviešu sadarbība ar nacistu represīvajām struktūrām Latvijā 1941.–1944. gadā // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga, 2005. – 319.–368. lpp.
- ⁶⁶ *Ozola L.* Latvju Jaunatnes Organizācija un ar to saistītie nacistiskās Vācijas plāni Latvijā 1942.–1945. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2002. – Rīga, 2002. – 157.–165. lpp.
- ⁶⁷ *Kalnačs J.* Mākslas dzīve nacistu okupētajā Latvijā 1941–1945: promocijas darbs mākslas doktora grāda iegūšanai. – Rīga, 2002. – 46. lpp.
- ⁶⁸ *Swain G.* Between Stalin and Hitler: Class war and race war on the Dvina, 1940–46. – London; New York, 2004. – P. 261.
- ⁶⁹ *Zellis K.* Alkohols latviešu sabiedrības ikdienas dzīvē nacistu okupācijas laikā 1941–1945 // Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2006. – 58.–73. lpp.
- ⁷⁰ *Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A.* Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga, 2008. – 582 lpp.
- ⁷¹ Eesti ajalugu. VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. – Tartu, 2005. – Lk. 137.

- ⁷² Turpat. – 137., 138. lpp.
- ⁷³ Eesti NSV ajalugu. – III koide. – Tallinn, 1971. – Lk. 372–389.
- ⁷⁴ *Larin P.* Eesti laskurkorpus Suures Isamaasõjas. – Tallinn, 1962. – Lk. 241–244.
- ⁷⁵ Eesti NSV ajalugu. – III koide. – Lk. 534.
- ⁷⁶ Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945. – I koide. – Tallinn, 1971. – Lk. 369–379.
- ⁷⁷ Turpat. – 378. lpp.
- ⁷⁸ *Angelus O.* Tuhande valitseja maa. – Stockholm, 1956.
- ⁷⁹ *Angelus O.* Wirtschaftsfragen im deutschbesetzten Estland 1941–1944 // *Acta Baltica* – XVI – 1976. – Königstein im Taunus, 1977. – S. 147.
- ⁸⁰ Turpat. – 169. lpp.
- ⁸¹ Eesti ajalugu. VI. – Lk. 138.
- ⁸² *История Таллина 1860–1970.* – Таллин, 1972. – С. 291, 292; *Tartu ajalugu.* – Tallinn, 1980. – Lk. 229; 400 aastat Valga linna. – Tallinn, 1984. – Lk. 69–72.
- ⁸³ *Lindmäe H.* Suvesõda Viljandimaal 1941. – Tartu, 2004. – Lk. 353–359.
- ⁸⁴ Eesti ajalugu ärkamisajast kuni tänapäevani. – Tallinn, 1992. – Lk. 223–228.
- ⁸⁵ *Piemēram: Rooma E.* Emajõe ääres kasvanud. – Tartu, 2008.
- ⁸⁶ *Isberg A.* Zu Bedingungen des Befreiers. Kollaboration und Freiheitsstreben in dem von Deutschland besetzten Estland 1941 bis 1944. – Edsbruk, 1992. – S. 52, 58.
- ⁸⁷ Eesti ajalugu. VI. – Lk. 203, 204.
- ⁸⁸ Turpat. – 211. lpp.
- ⁸⁹ *Kuusik A.* Public sentiments during the period of German occupation // *Estonia 1940–1945.* – Tallinn, 2006. – P. 613.
- ⁹⁰ *Laar M.* September 1944. – Tallinn, 2007. – Lk. 18, 19.
- ⁹¹ *Olander A.* Tramm, buss ja troll Tallinnas. – Tallinn, 2008. – Lk. 60–62, 74.
- ⁹² *Jašinauskas L.* Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1944). – Vilnius, 2007. – P. 9.
- ⁹³ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija.* – T. II. – Vilnius, 1968. – P. 422.
- ⁹⁴ *Lietuvių enciklopedija.* – T. 15. – Boston, 1968. – P. 780, 781.
- ⁹⁵ *Jašinauskas L.* Lietuvos švietimas .. – P. 10.
- ⁹⁶ *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas. – Vilnius, 1969. – P. 202–210.
- ⁹⁷ *Rakūnas A.* Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją. – Vilnius, 1970. – P. 117, 118.
- ⁹⁸ *История Литовской ССР.* – Вильнюс, 1978. – С. 453.
- ⁹⁹ *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944). – Vilnius, 1998. – P. 433, 434.
- ¹⁰⁰ *Piemēram: Kilikevičienė G.* Joniškio miesto savivaldybės veikla 1933–1940. – Šiauliai, 2004.
- ¹⁰¹ *Bubnys A.* Vokiečių .. – P. 432–441.
- ¹⁰² Turpat.
- ¹⁰³ Turpat. – 438. lpp.
- ¹⁰⁴ *Jašinauskas L.* Lietuvos švietimas .. – P. 226.

¹⁰⁵ Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija. – Vilnius, 2007. – P. 4, 5.

¹⁰⁶ Turpat. – 163.–266. lpp.

¹⁰⁷ *Freidheimas P.* Lietuva antrajame pasauliniame kare 1939–1945. – Vilnius, 2008. – P. 699–702.

¹⁰⁸ *Kiaupa Z.* Lietuvos valstybės istorija. – Vilnius, 2006. – P. 247.

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

COMPARISON OF THE HISTORICAL WRITINGS
ON THE EVERYDAY LIFE IN THE NAZI-OCCUPIED
TERRITORIES OF OSTLAND
(WITH THE EXCEPTION OF BYELORUSSIA)

Summary

Everyday life during World War II is quite a well known and researched topic in the historiography of Europe. Not so in Latvia or even the Baltic States. This is very unfortunate as during the said period the life of the local population underwent some major changes. In Latvia and Baltics in general the main research interests for the period of WW II are police battalions, Latvian Legion and holocaust. The matters of everyday life in all three Baltic States have been discussed rather sporadically. Therefore the authors of this study have set as their main goal a complex research into all the main aspects of everyday life in the occupied Latvia. To make a quality analysis, a very considerable amount of documents and other sources is needed. We look upon everyday life as the sum of daily needs and interests of the general population, namely, economic, social and cultural life, as well as the availability of crucial services and information.

This article deals with the recognition and comparison of the Baltic historical writings on the above-mentioned subject. We aim at finding out how far the scientific studies in question have gone in Latvia and the neighbouring Baltic States where daily circumstances during WWII were almost similar and thus comparable. The territory of Byelorussia, also included in the Ostland, is left out because of noticeable differences in the processes of everyday life.

The origins of research into the said topic can be found in the publications of the Soviet and Latvian exile authors. Still, this subject in general became opened for research only after the breakdown of the Soviet Union. During the first post-war decades the Soviet historians did not deal even with the outlook of everyday life in WWII. There can be made only some indirect deduction of their conclusions based

on the studies of Nazi economic policy. Nevertheless, this material is too general and lacks analysis. We can find such publications in Latvia of the mid-1960s, Lithuania of the late 1960s and Estonia of the early 1970s. In the case of Latvia the most important input was done by E. Blumfeld. Other topics of everyday life were barely touched. For example, the events of cultural life were simplified to the extreme in all three Soviet Baltic republics with accusations of the local cultural elite of nationalism and high treason added.

There are some noticeable differences in the local memoir literature. In the case of Estonia research into everyday life was heavily influenced by the publications of the former Director of the Interior O. Angelus. The Estonian memoir literature differs from the Latvian publications of such kind in that it is much less informative about the events of everyday life. The reason for this is the tragic "Summer War" of 1941 with daily routine lost behind thousands of personal tragedies. On the contrary, the historians and writers of the Lithuanian exile traditionally pay most of attention to the glorious past of their countries and reputable present with Nazi occupation as an undesirable in-between. Just like the Soviet authors, émigré writers deal mostly with economic issues.

Both in post-Soviet Latvia and Estonia historians are of the opinion that in the years of WWII the basic patterns of local everyday life which had formed during the previous period of independence remained unchanged. Only in Lithuania, despite reforming attempts of some historians, wartime everyday life is described as a major catastrophe. While during the years of regained independence all three Baltic States have published some studies that touch several aspects of the said topic, the all-including monographic publications are still a matter of not too near future.

Iesniegts 07.01.2010.